

Caert Thresoor

De eerste overzichts-
kaarten van Aruba

Oude hemelkaarten
en -prenten op
internet beschikbaar

2009 **28** - 3

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- Wim Renkema
65 **Het ontstaan van de eerste overzichtskaarten van Aruba (1820-1828)**
- Rob van Gent en Marco van Egmond
71 **400 Jaar sterrenkijker: oude hemelkaarten en -prenten op internet beschikbaar**
- 76 **Kaartencollecties in Nederland**
- 79 **@ la Carte**
- 80 **Besprekingen**
- 82 **Varia Cartographica**
- 87 **Nieuwe Literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag:

Manuscriptplattegrond van Het Loo, begin negentiende eeuw
(Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN 002-10-013)

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs Sjoerd de Meer, dr Elger Heere, prof. dr F.J. Ormel, drs Martijn Storms, Gijs Boink, Erik Walsmit
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

E. Heere, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 25,00; België € 28,00; buitenland € 36,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden
van

M. Ostermann, Monnickendam

G. van Loon, Antwerpen

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Iris Antique Globes and Maps and
Restoration-Workshop Paul Peters, Eerbeek
www.irisglobes.nl

Caert-Thresoor

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel.: +31 (0)492 - 55 39 90

Fax: +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

In 1816, toen het Nederlandse gezag over de kolonie Curaçao werd hersteld, was er geen overzichtskaart van Aruba voorhanden. Twaalf jaar later hadden niet minder dan zes personen er één getekend. Hoe is dat zo gekomen? Wat is de achtergrond hiervan? Hebben alle tekenaars oorspronkelijk werk geleverd?

Wim Renkema

Het ontstaan van de eerste overzichtskaarten van Aruba (1820-1828)

Het voor de kust van Venezuela gelegen eiland Aruba – tot 1986 een van de eilanden van de Nederlandse Antillen, sinds dat jaar een autonoom land binnen het Koninkrijk der Nederlanden – is al vroeg op kaarten van het Caribisch gebied vermeld. Door zijn geringe omvang – van de noordwestelijke punt tot het zuidoostelijke Punta Basora 31 kilometer bij een breedte van maximaal acht kilometer; totale oppervlakte 190 km² – komt het eiland op die kaarten dikwijls slechts als een speldenknop voor. De naam van het eiland is vanaf de vroegste kaarten herkenbaar, zij het dat de spelling soms wel anders was dan de huidige. De vorm waarin het eiland is getekend op vroege kaarten wijkt doorgaans sterk af van de weergave op moderne exemplaren. Als eerste afzonderlijke kaart van het eiland staat het 'Plan van het Eyland Aruba' te boek, dat Engelbertus Horst, 'Captain Lieutenant en Ingenieur ten diensten van de Geoctrooyeerde West Indische Compagnie op Curaçao' in 1773 tekende. Hij nam het eiland op 'met de planchet', zoals in de titel wordt vermeld. Wie deze kaart in het Nationaal Archief in Den Haag bestudeert, zal een gevoel van teleurstelling niet kunnen onderdrukken. Het is een kaart in zeventien bladen, waarop alleen de kustlijn van Aruba is getekend, overigens met vermelding van zeer veel baaien en hun bevaarbaarheid.

Dr. W.E. Renkema (1942) is historicus te Driebergen. Hij promoveerde in 1981 op een proefschrift over het Curaçaose plantagebedrijf in de negentiende eeuw. Dit voorjaar verscheen zijn boek *Een leven in de West* over R.F.

van Raders, gouverneur van Curaçao. Renkema bereidt momenteel een studie naar kaarten van de Nederlandse Antillen voor.

Vlak bij de kust zijn alleen enkele putten, bergen en dergelijke aangegeven ('den ijsber berg, Oude ijsmijn, Soeteput, de Roode berg'). Interessant is de kaart niettemin wegens de vele namen die er op voorkomen en wegens de vermelding van enkele historische gebeurtenissen. Een echt overzicht van het eiland geeft dit 'Plan' echter niet.¹

De eerste kaart die wel een goed overzicht geeft van het eiland en veel topografische bijzonderheden biedt, is de kaart die W.A. van Spengler in 1820 maakte. Over deze eersteling(en) de kopieën zal het in dit artikel gaan. Onder welke omstandigheden is hij gemaakt? Wat zijn de lotgevallen van deze kaart geweest? Door wie is hij gebruikt en gekopieerd?

Weer onder Nederlands bestuur

Op 4 maart 1816 nam gouverneur-generaal A. Kikkert het bestuur over de kolonie Curaçao en Onderhorigheden (dat wil zeggen: Aruba, Bonaire en de onbewoonde eilandjes Klein Bonaire en Klein Curaçao) van zijn Engelse voorganger over. Na een periode van ruim negen jaar, waarin de Engelsen het bewind voerden over de kolonie, was eindelijk het Nederlandse gezag hersteld. De volgende dag benoemde Kikkert een commissie van drie personen, die namens hem de eilanden Aruba en Bonaire in bezit moesten nemen. Tot leden werden benoemd kapitein-luitenant ter zee H.W. de Quartel, commandant van Z.M. schoener 'Haay', de Curaçaose koopman J.F.G. Ziegler en de Curaçaose planter F. Rojer, als lekenrechter lid van de Raad van civiele en criminele Justitie (de rechtbank). De commissie kreeg van de gouverneur-generaal een uitgebreide instructie mee. Op beide eilanden moest de omvang van de bevolking worden opgenomen, inclusief vermelding van bedrijven, beroepen,

godsdienst en beschaving. Het aantal woningen moest de commissie aangeven en ook moest ze verslag uitbrengen over de omvang van de veestapel, de toestand van landbouw en visserij en de winning van eventuele delfstoffen. Verder wenste Kikkert een advies te ontvangen over de vraag op welke wijze het gouvernement meer voordeel van de natuurlijke hulpbronnen van beide eilanden kon trekken dan tot dusver het geval was.

De overdracht van Aruba vond nog in dezelfde maand maart plaats. Die van Bonaire pas in mei 1816, maar toen had De Quartel in de commissie al plaatsgemaakt voor kapitein-ingenieur H.J. Abbring, de enige genieofficier van het Curaçaose garnizoen, die van 1816 tot 1825 op Curaçao verbleef. De Quartel kon de overdracht van Bonaire niet meer meemaken omdat hij met zijn marineschip terug moest naar Nederland.

De beide overdrachtsrapporten van de commissie zijn ruim honderd jaar na dato in druk verschenen.² Ze bevatten, afgezien van de door Kikkert gevraagde informatie, een summiere geografische beschrijving van de eilanden met aanduiding van binnenwateren, baaien, heuvels, valleien en vlakten. In het verslag over Bonaire wordt voor de uitgestrektheid van de bossen verwezen naar een bijgaande kaart [getekend door Abbring], in het verslag over Aruba komt een dergelijke vermelding niet voor. Hoewel het niet in de instructie is vermeld, is bekend dat het de bedoeling was dat De Quartel een kaart van Aruba zou maken. Hij heeft daaraan ook gewerkt, want in de brief waarmee Kikkert de overdrachtsrapporten van Aruba en Bonaire en de kaart van Bonaire aan het departement van Koloniën toezond, schreef hij: 'De kaart [...] van Aruba heeft de Kapitein Luit. t de quartel mede genomen en zoo ik vertrouw aan Uwe Excellentie overhandigd.' In de kantlijn van deze

1. In 1825 door J. Mouchard gemaakte kopie van de manuscriptkaart van Van Spengler uit 1820 (Nationaal Archief, 4.STS 177).

2. 'Ondertekening' van de kaart van Mouchard, 1825.

brief heeft een ambtenaar of het hoofd van het departement, directeur-generaal J. Goldberg, in potlood geschreven: 'Van de Heer de quartel geen kaarten ontvangen...'.³ Nog duidelijker was Abbring in een brief die hij in 1818 aan een niet vermelde persoon (waarschijnlijk op het departement van Oorlog) schreef: 'Ik heb eene opmeting van het Eiland Curaçao en Bonaire met het Astrolabium ten einde gebragt, en zijn de teekeningen door den Gouv.r Generaal aan de depar-

tementen van Oorlog, en Koophandel en Koloniën ingezonden geworden.' Maar van Aruba was er nog steeds geen kaart: 'De opmeting van het Eiland Aruba, door de kapitein ter zee Quartel, is, schoon voor 2½ jaar reeds ondernomen, nog niet ingezonden, noch daarvan een teekening geformeerd geworden...'.⁴ Abbring sprak de verwachting uit dat hij zelf binnenkort er op uit zou worden gestuurd om de klus te klaren, maar zover is het niet gekomen.

Van Spengler en zijn kameraden

Sinds april 1816 was de voormalige marineofficier W.A. van Spengler op Curaçao werkzaam als havenmeester. Daarnaast kreeg Van Spengler al gauw het lidmaatschap van de Raad van civiele en criminele Justitie toebedeeld, een honoraire functie. In 1822 werd hij benoemd tot gouverneur van St. Eustatius en Onderhorigheden (dat wil zeggen: Saba en het

Nederlandse gedeelte van St. Maarten). Deze post bekleedde hij tot 1828, toen de door de koning naar de West gestuurde commissaris-generaal Johannes van den Bosch hem ontsloeg. Enkele jaren later overleed Van Spengler. Begin 1820 kreeg Van Spengler van de waarnemend gouverneur-generaal P.B. van Starckenborgh, die de functie van de in december 1819 overleden Kikkert waarnam, verlof om twee maanden naar Aruba te gaan voor herstel van zijn gezondheid. Hij bood aan tijdens zijn verblijf op Aruba een kaart van het eiland te maken. Hieraan verbond Van Spengler twee voorwaarden. In de eerste plaats vroeg hij hem op Aruba Indianen en ezels of paarden ter beschikking te stellen voor assistentie en voor het transport van instrumenten. Dat was een begrijpelijke voorwaarde, want zonder hulp van werkmensen en lastdieren zou Van Spengler weinig kunnen beginnen op het eiland, waar voor verkeer en vervoer geen gebaande wegen

bestonden. Ook Abbring vroeg de gouverneur in 1816, toen hij aan de opmeting van Curaçao begon, hem een officier, tien negers, een opzichter en drie seinvlaggen ter beschikking te stellen.⁵ Welke instrumenten Van Spengler meenam wordt helaas in de archiefstukken niet vermeld, maar we zullen moeten denken aan een astrolabium, meetkettingen, seinvlaggen en nog het een en ander, zoals bij Abbring het geval was.

De tweede voorwaarde die Van Spengler stelde was dat hij alleen naar Aruba zou gaan als kapitein J.H.C. Bauer en eerste luitenant P. van Otterloo, beiden sinds 1816 dienend bij het Curaçaose garnizoen, met hem mee mochten.⁶ Dit verzoek heeft een bijzondere achtergrond. Kort tevoren waren beide officieren stevig in botsing gekomen met de garnizoenscommandant luitenant-kolonel D.J. van der Linde. Van der Linde was in 1818 uit Nederland op het eiland aangekomen. Van meet af aan leefde hij in de overtuiging dat de discipline onder de troepen zeer veel te wensen overliet. Met harde hand, kwistig met lijf- en gevangenisstraffen strooiend, probeerde hij de situatie te verbeteren. Het gevolg was dat hij vrijwel iedereen, zeker de officieren, tegen zich in het harnas joeg. Toen Bauer en Van Otterloo een in hun ogen volkomen misplaatste straf hadden ondergaan, kwam hun vriend Van Spengler voor hen op. Hij vroeg de gouverneur-generaal a.i. Van Starckenborgh beide officieren verlof te geven, zodat ze na alle onrecht dat hen was aangedaan met hem een reisje naar Aruba konden maken. Van Starckenborgh stond dit toe, tot ongenoegen van de garnizoenscommandant. Van der Lindes dagen als commandant waren echter geteld. De vele tegen hem ingebrachte klachten leidden er toe dat de minister van Koloniën hem terugriep naar Nederland, waar hij op pensioen werd gesteld.

De drie heren vertrokken begin maart 1820 naar Aruba. Hoe ze hun verloftijd daar hebben doorgebracht is niet bekend. Evenmin is overgeleverd hoe ze het in kaart brengen van het eiland hebben aangepakt. Na twee maanden waren ze terug op Curaçao. Vele maanden later, op 30 januari 1821, vervoegden Bauer, Van Otterloo en Van Spengler zich bij de nieuwe gouverneur, schout-bij-nacht P.R. Cantz'laar. Ze overhandigden hem een door Van Spengler getekende kaart van Aruba, die in dank werd aanvaard.⁷ Van Starckenborgh had in februari 1820 de wens uitgesproken dat de kaart van Aruba

in tweevoud zou worden gemaakt, maar uit niets blijkt dat Cantz'laar meer dan een exemplaar kreeg overhandigd.

De kopie van W. Blanken

De sporen van de manuscriptkaart van Van Spengler zijn moeilijk navolgbaar. Duidelijk is dat er al gauw één kopie of meer kopieën van deze kaart bestond(en). Wat is het geval? In het jaar 1824 vond koning Willem I de tijd gekomen dat Curaçao zijn oude positie als doorvoerhaven (van koloniale producten uit Zuid-Amerika naar Europa en van Europese producten naar Zuid-Amerika) zou herkrijgen. Vanouds had Curaçao een goede haven, maar met het bouwen van grote vestingwerken moest er nu nog meer veiligheid worden geboden aan handelsschepen dan voorheen. Het eiland moest een tweede Malta worden, waar de handelsschepen ook in tijden van oorlog en onrust een veilige schuilplaats konden vinden. De haven en de ingang ervan moesten met forten zodanig worden beveiligd dat ze onneembaar waren. De vestingkundige luitenant-generaal C.R.T. Krayenhoff kreeg de opdracht een defensieplan voor Curaçao op te stellen. Daar waren kaarten voor nodig. Het departement van Koloniën moest daarvoor zorgen. Met moeite kon het departement een enkele kaart en andere gegevens van Curaçao, één kaart van Bonaire en ook één van Aruba toezenden aan de Staatssecretarie. Wat was dat voor kaart van Aruba, die Koloniën bezat? Hoe kwam Koloniën daar aan?

Op het moment waarop het departement kaarten zocht van de West-Indische eilanden, kwam net een officier van het Curaçaose garnizoen, die op ziekteverlof in Nederland was, op audiëntie bij de minister van Koloniën. Het betrof de eerste luitenant der artillerie W. Blanken, dezelfde die in 1817 op St. Maarten een kaart van dat eiland maakte.⁸ Het gesprek met de minister kon niet doorgaan wegens 'onpasselijkheid' van de minister, maar wel sprak Blanken met de referendaris voor militaire zaken, A. van der Velden. Daarbij kwam ter sprake dat het departement geen kaart van Aruba bezat. Kennelijk stuurde Cantz'laar in 1821 de kaart van Van Spengler noch een kopie hiervan naar Nederland. Blanken kon als redder in nood fungeren: hij had wel een kaart van het eiland. Het staat er niet met zoveel woorden bij, maar ongetwijfeld gaat het hier om een kopie van de kaart

van Van Spengler, die Blanken op Curaçao had gemaakt; hij noemde het een 'door mij vervaardigd exemplaar.' Blanken kon niet zelf een kopie voor het departement maken, want hij leed aan een oogziekte. De chef van het archief van het departement van Oorlog en van het Topografisch bureau, generaal-majoor M.J. de Man, liet echter op zijn bureau in alle haast twee kopieën maken van de kaart van Blanken, die zijn eigen exemplaar terugkreeg. Eén van deze kopieën kreeg Krayenhoff in 1825 mee naar de West, waar hij met een hele staf van genieofficieren een reeks fortificatiewerken voor Curaçao ontwierp.⁹ De andere kopie bleef op het departement van Oorlog of Koloniën.

Goud op Aruba

In hetzelfde jaar 1824 kwam Aruba plotseling prominent in het nieuws. Op 6 juli 1824 kreeg gouverneur Cantz'laar vanuit Aruba bericht dat daar goud was gevonden. Onmiddellijk stuurde de gouverneur zijn adjudant, kapitein R.F. van Raders, met enkele soldaten naar Aruba om nader onderzoek te doen naar de vermoedelijke goudmijn. Dat was het begin van een langdurige bemoeienis van Van Raders met de goudwinning op Aruba.¹⁰ Na zijn eerste verblijf op het eiland ging hij er in 1825 nog twee keer naar toe; de laatste keer, in juli 1825, in gezelschap van luitenant-generaal Krayenhoff en enkele officieren uit diens staf. Naast de opdracht een defensieplan voor Curaçao op te stellen had Krayenhoff van de minister ook het verzoek gekregen de goudwinning op Aruba te bekijken en daarover de minister te adviseren. Krayenhoff kwam op 25 juli 1825 op Aruba aan. Twee dagen was hij aanwezig bij de goudwinning bij Rooi Fluit in het noordoostelijke deel van het eiland, daarna ook twee dagen bij het zoeken naar goudaders op de noordwestelijke punt van Aruba. Op 3 augustus was hij terug op Curaçao.

Waarschijnlijk had Van Raders bij al zijn drie reizen naar Aruba de kaart van Van Spengler uit 1820 of een kopie daarvan bij zich. Vast staat dat hij tijdens zijn derde bezoek zelf een vijftal tekeningen van het Arubaanse landschap maakte en de kaart van Van Spengler met nieuwe gegevens aanvulde. Het nieuwe bestond vooral uit het aangeven van de goudhoudende rooien, die in 1824 en 1825 waren ontdekt (een rooi is een doorgaans droogstaande afvoergeul voor hemelwater, die alleen na hevige regenval fungeert). Van

Raders had op Curaçao al eerder blijk gegeven van zijn tekenvaardigheid. Ook uit latere tijd zijn tekeningen en topografische schetsen van de hand van Van Raders bekend.

In augustus 1825 ging Van Raders in opdracht van de gouverneur met Krayenhoff mee naar Nederland. Persoonlijk leverde hij bij het departement van Koloniën vijf kistjes met 71 kilogram goud af. Ook had hij twee kistjes met op Aruba verzamelde gesteenten bij zich. Samen met 'eene rol inhoudende de kaart en vijf gezigten van gemeld Eiland' werden beide kistjes op advies van Krayenhoff voor onderzoek naar professor C.G.C. Reinwardt in Leiden gestuurd. Reinwardt onderzocht de gesteenten van Aruba en had enkele malen een nader onderhoud met Van Raders over de mogelijkheden op Aruba op grote schaal naar goud te zoeken. In 1826 bracht Reinwardt rapport uit aan de minister van Koloniën. Het was duidelijk dat in de rooien goud voorkwam, maar de overheid kon de winning van deze kleine hoeveelheden beter overlaten aan particulieren. Interessanter was, volgens Reinwardt, de vraag

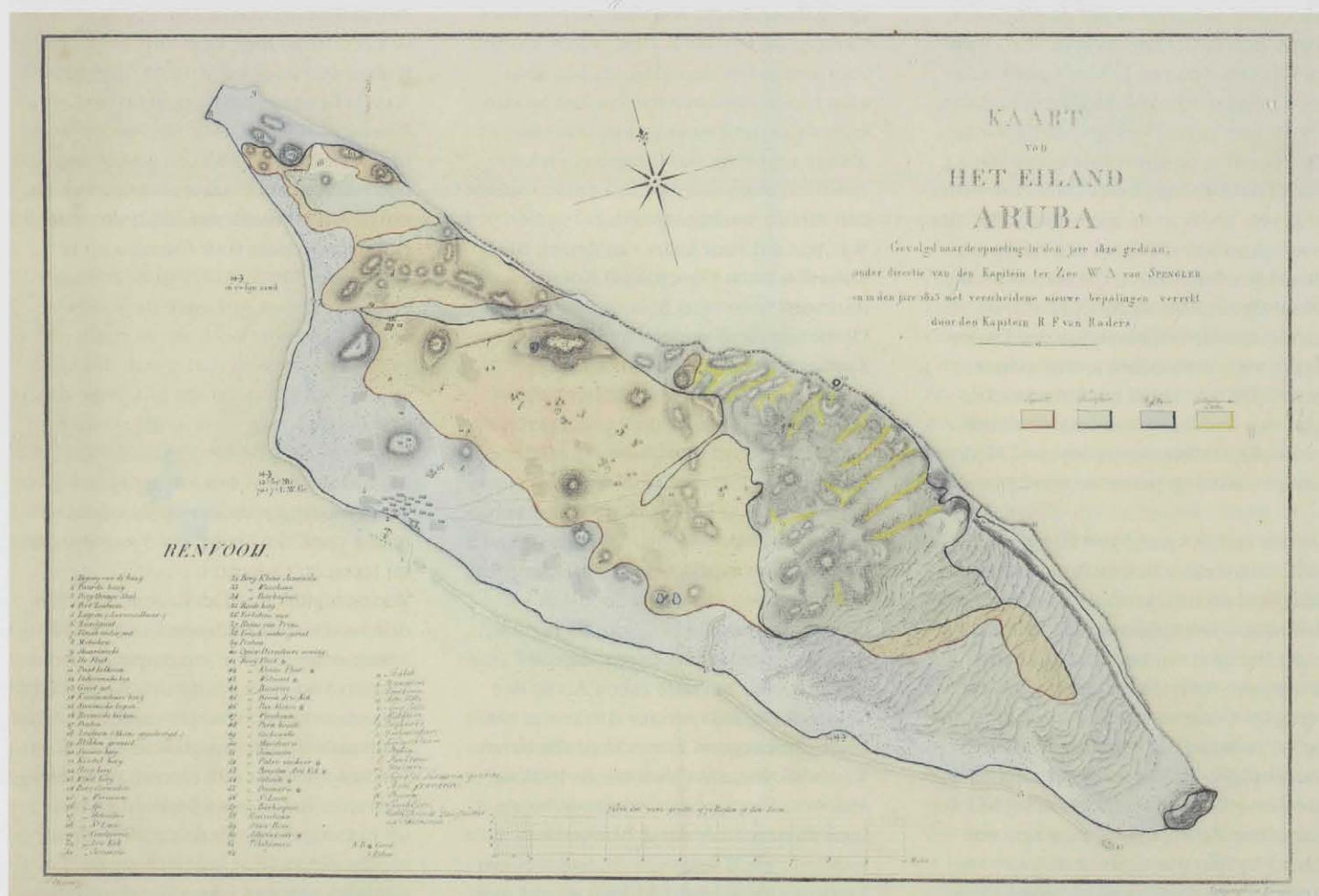
of er in het gesteente van de heuvels van Aruba ook goudvoerende lagen of aders waren. Hij gaf de minister in overweging een nader onderzoek hiernaar uit te laten voeren door deskundigen. Reinwardt zond alle hem toegezonden stukken terug naar het departement, inclusief de kaart van Van Raders.¹¹

De minister besloot het advies van Reinwardt op te volgen. In 1827 vertrokken de uit Wiesbaden afkomstige 'Opperbergraad' C. Stiff, de 'ingenieur der mijnen' F. Wirz, drie Duitse bergwerkers en een goudwasser naar Aruba voor een wetenschappelijk 'geologisch en mineralogisch onderzoek der gronden' van de Benedenwindse Eilanden. Stiff kreeg van alle drie eilanden een kaart mee. Het rapport dat Stiff uitbracht over de kans dat er op Aruba goudaders werden gevonden, die winstgevend te exploiteren waren, was weinig hoopgevend. Na zijn vertrek bleven Wirz en zijn Duitse medewerkers nog een aantal maanden werkzaam op Aruba. Dat duurde voort tot commissaris-generaal Van den Bosch op 8 juli 1828 gelastte de goudwinning voor gouvernementsrekening stop te zetten.

Voor Wirz en zijn mensen was er geen emplooi meer.¹²

De kaart van Van Spengler/ Van Raders 1825

De kaart van Aruba, die Van Raders in 1825 op het departement van Koloniën afleverde, is door bemiddeling van het Topografisch bureau van Oorlog in druk verschenen. In de titel van de kaart staat de ontstaansgeschiedenis ervan kort vermeld: 'Kaart van het eiland Aruba, gevolgd naar de opmeting in den jare 1820 gedaan, onder directie van den kapitein ter zee W.A. van Spengler en in den jare 1825 met verscheidene nieuwe bepalingen verrijkt door den kapitein R.F. van Raders.' Rechtsonder, buiten het kader, is het 'Topographisch Bureau' als uitgever aangegeven, linksonder staat de naam van F. Etiennez vermeld (mogelijk bedoeld als graveur). De kaart bevat verder een eenvoudige kompasroos en een 'Renvooy' van 62 nummers, waarvan het laatste niet is ingevuld. Bij acht vermelde rooien is aangegeven

3. Geologische kaart van Stiff uit 1827. Met vier kleuren zijn de verschillende gesteenten aangegeven op de eerste in druk verschenen kaart van Aruba van Van Spengler en Van Raders (Nationaal Archief, 4.STS 57).

dat ze goud- of zilverhoudend zijn. In het midden van de kaart, vlak boven de onderste kaderrand, is een schaalstok getekend met de vermelding '1/72.000 der ware grootte of 72 Roeden op den duim.' De schaalstok geeft een lengte van 10 mijlen aan en is 15 cm. lang. Voor de kust zijn met ankers vier ankerplaatsen aangegeven met eenmaal de vermelding '16 vm fijn zand.' Bij één ankerplaats staat genoemd: '12° 31' NBr/7° 7' LWGr'. In de kaart zelf is een enkel pad van Oranjestad naar het gouddistrict ingetekend, maar ook de huizen van het 'Dorp Oranje Stad' en twee katholieke kerken. Verder vele landschapselementen als heuvels, waterputten, rooien, baaien en een opgedroogde zoutpan. De kaart heeft een afmeting van 30 x 45 cm. Exemplaren van deze gedrukte kaart zijn in verschillende collecties aangetroffen.¹³

Deze in 1825 uitgegeven kaart is de gedrukte versie van de door Van Spengler in 1820 getekende en in 1825 door Van Raders aangevulde kaart van Aruba. Maar waar bevindt zich de originele manuscriptkaart van Van Spengler? Heeft Van Raders die gebruikt of hanteerde hij een kopie? Dat valt niet vast te stellen, maar zeker is wel dat van Van Spenglers kaart minstens drie kopieën bestonden, zoals we zagen.

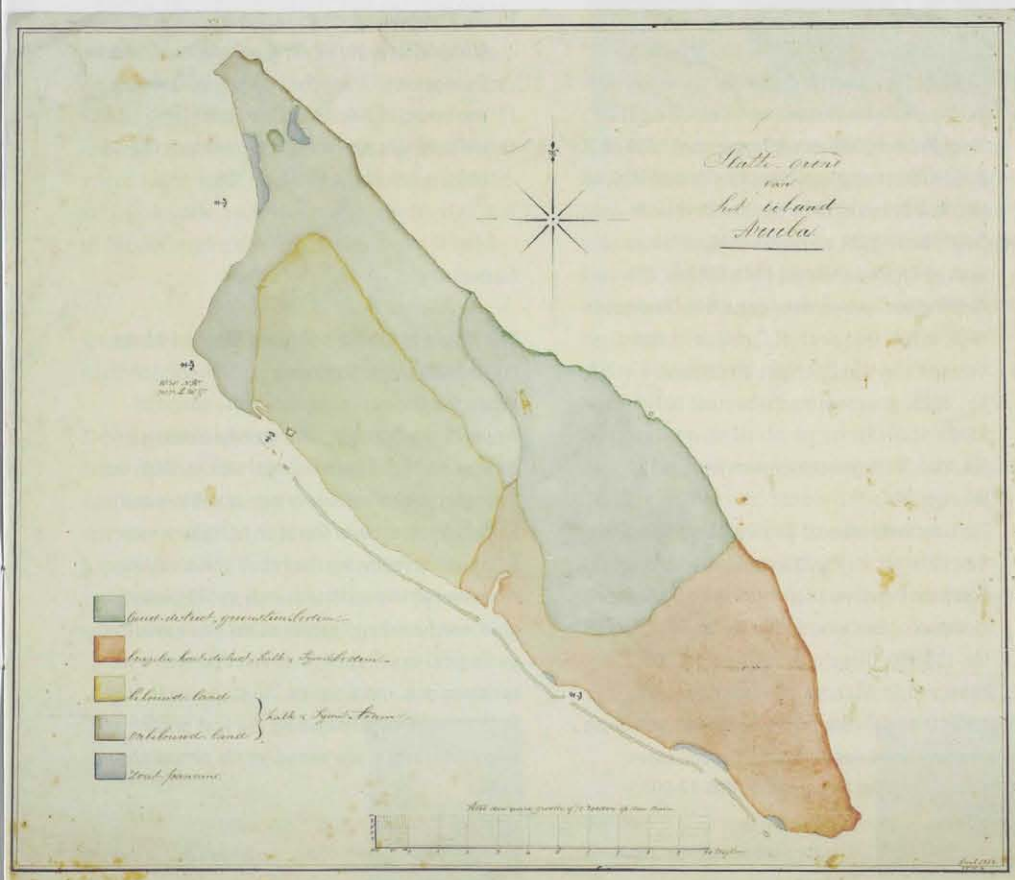
Opvallend is dat in het Nationaal Archief een manuscriptkaart van Aruba wordt bewaard, die ook het jaartal 1825 draagt. Rechtsonder staat op deze kaart 'J.Md 1825'. Dit exemplaar heeft exact hetzelfde 'Renvooy' als de gedrukte kaart Van Spengler/Van Raders, dus 62 nummers, waarvan het laatste niet is ingevuld. De volgorde van de nummers in beide legenda is identiek; zelfs komt op beide kaarten nr. 16 'Roomsche kerken' twee keer voor. Alleen ontbreken op dit manuscript de aanduidingen voor goud- of zilverhoudende rooien. Ook wijst de kompasnaald op deze kaart recht naar boven (= het Noorden), terwijl op de gedrukte kaart de naald iets naar links wijst. De schaalstokaanduiding wijkt ook af: er is een schaalstok van '2000 Rh. Roeden', onderverdeeld in stukken van 100 of 500 roeden (2000 roeden = 10,7 cm). De titel van deze manuscriptkaart is eenvoudig: 'Kaart van het eiland Aruba'.

Hoewel er geen enkele verwijzing in deze manuscriptkaart voorkomt naar Van Spengler is als zeker aan te nemen dat we hier te maken hebben met een kopie van zijn kaart. De aanduiding 'J.Md 1825' wijst ons de weg. De kopiist is kapitein-ingenieur J. Mouchard, die in 1825 als adjudant van Krayenhoff de reis naar de West

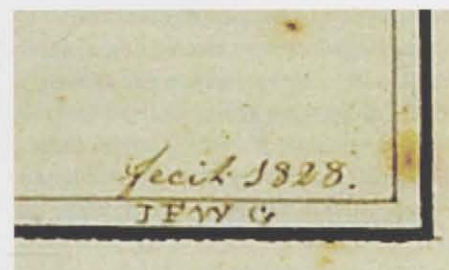
meemaakte. Samen met majoor P. Balfour van Burleigh kreeg Mouchard de taak een 'Militair Topographische en Geologische verkenning' van het eiland Curaçao te verzorgen. Dit voerden ze in juli en augustus uit; hun werk resulteerde in een op een eerdere kaart van Abbring gebaseerde kaart van Curaçao. Mouchard heeft waarschijnlijk als adjudant Krayenhoff vergezeld bij zijn korte bezoek aan Aruba en Bonaire. In die korte tijd kan hij onmogelijk eigen metingen van beide eilanden hebben verricht. De enige manier waarop hij aan een kaart van Aruba kon komen, was er één te kopiëren; die van Van Spengler dus. Het meest waarschijnlijk is dat hij dit al in Nederland heeft gedaan. Op dezelfde wijze heeft Mouchard de kaart van Bonaire van Abbring gekopieerd.¹⁴ Via kopieën (die van Van Raders en die van Mouchard) hebben we dus goed zicht op de originele kaart van Van Spengler.

Reinwardts publicatie en verder

Twee jaar na het verschijnen van de gedrukte kaart Van Spengler/Van Raders werd het in 1826 uitgebrachte rapport van Reinwardt over zijn onderzoek naar de gesteenten van Aruba in druk uitgegeven.¹⁵ Bij dit gedrukte rapport is de kaart van Aruba gevoegd die het Topografisch Bureau in 1825 uitgaf. Het is precies dezelfde kaart (de legenda heeft weer dezelfde 62 nummers, waarvan de laatste leeg; de titel van de kaart en ook de schaal-aanduiding is identiek), maar rechtsonder staat nu niet meer de naam van het Topografisch Bureau vermeld, maar de aanduiding 'Dl. Veelwaard en Zoon, sculp. 1827.' In de bundel waarin het artikel van Reinwardt is opgenomen staan verschillende kopergravures van Dl. Veelwaard (zonder 'en Zoon'). Stijft, de man die, zoals vermeld, in 1827 een geologisch onderzoek op Aruba verrichtte, heeft ook de door het Topografisch Bureau uitgegeven kaart Van Spengler/Van Raders gebruikt. Met

4. Plattegrond van Aruba waarop door J.F.W.Gravenhorst het bodemgebruik in 1828 is ingetekend (Nationaal Archief 4.MIKO 308).

5. 'Ondertekening' door J.F.W.Gravenhorst, 1828.

vier kleuren gaf hij op zijn exemplaar van deze kaart de vier soorten gesteente aan, die hij onderscheidde. Naast de originele legenda (inclusief het lege nummer 62) voegde Stiff met de letters a t/m r een nieuwe legenda toe. Ook van Bonaire en Curaçao maakte Stiff een geologische kaart. Voor die van Bonaire gebruikte hij het origineel van Abbring uit 1816, zoals op de kaart vermeld staat, voor die van Curaçao maakte Stiff waarschijnlijk gebruik van de kaart van Balfour van Burleigh/Mouchard.¹⁶

Om het verhaal compleet te maken nog het volgende. J.F.W. Gravenhorst, de man die van 1825 tot 1827, tot de komst van Stiff, de leiding had over de goudwinning en later gezaghebber (bestuurder) werd van Aruba, heeft in 1828 een kaart gemaakt waarop hij in vijf kleuren de bodemsoorten en het bodemgebruik van Aruba inkleurde. Gravenhorst maakte deze *'Platte grond van het eiland Aruba'* op basis van de kaart van Spengler/Van Raders. Hij kopieerde de contourlijnen van het eiland, maar liet alle landschapselementen weg, behalve het vierkantje dat Fort Zoutman weergeeft. De vier ankers, die de ankerplaatsen aangeven, zijn gehandhaafd. De eenvoudige kompasroos geeft de bovenkant van de kaart als het Noorden aan. Rechtsonder heeft Gravenhorst zijn 'handtekening' gezet: *'fecit 1828 J.F.W.G.'*¹⁷

Een uitvloeisel van het zoeken naar goud voor gouvernementsrekening in de jaren 1824-1830 is de kaart van het goudwinningsgebied van maart 1828. Wirz, die na het vertrek van Stiff leiding gaf aan de goudwinning, tekende hierop in op welke plaatsen tot dan toe onder leiding van eerst Van Raders, daarna Gravenhorst en Stiff en ten slotte onder Wirz zelf naar goud was gezocht. Deze kaart bevindt zich in de collectie Bodel Nijenhuis bij de universiteitsbibliotheek van Leiden.¹⁸

Besluit

Een nalatigheid van De Quartel in 1816 en een vriendschappelijk gebaar van Van Spengler, die zijn vrienden Bauer en Van Otterloo een verzetje wilde bieden, leidde in 1820 tot de manuscriptkaart van Van Spengler. De kans dat deze kaart van Aruba, waarvan wel een enkele kopie

werd gemaakt, niet verder dan de bureaus van de kantoren van het gouvernement zou komen, was groot. Er was kennelijk weinig behoefte het werk van Van Spengler in druk uit te geven. Maar plotseling werd er goud gevonden op Aruba. De goudkoorts die het eiland na 1824 enige jaren in zijn greep hield, leidde er toe dat de kaart van Van Spengler ineens belangrijk werd. De gedrukte kaarten van Van Raders uit 1825 en die van Reinwardt uit 1827 gaan direct terug op het initiatief van 1820, evenals de manuscriptkaarten van Mouchard 1825 en Gravenhorst 1828 en de geologische kaart van Stiff uit 1827/1828.

Later, in 1843, toen er opnieuw een plan werd opgezet om voor gouvernementsrekening op grote schaal naar goudaders te gaan zoeken, moesten de kaarten uit de jaren twintig weer te voorschijn komen. Maar dat is het verhaal van een heel andere episode uit de Arubaanse geschiedenis.

Noten

- 1 De kaart wordt bewaard in het Nationaal Archief te 's-Gravenhage (NA):collectie 4.Vel. nr. 649.
- 2 Gepubliceerd door J. de Hullu in *De West-Indische Gids* jg. 4 (1922/23), blz. 505-511 (Bonaire) en jg. 5 (1923/24), blz. 371-382 (Aruba). De originele rapporten bevinden zich in NA, archief ministerie van Koloniën 1814-1849 (Kol.), nr. 202 exh. 19 november 1818 nr. 9.
- 3 Brief Kikkert aan Koloniën, 19 oktober 1816, in NA, Kol. 202 exh. 19 november 1818 nr. 9.
- 4 Brief Abbring, 24 augustus 1818, in NA, archief Chefs der Genie 1741-1841 nr. 255.
- 5 Abbring aan gouverneur-generaal, 28 oktober 1816, in NA, Oud Archief Curaçao nr. 318.
- 6 Verzoek van Van Spengler en dispositie in NA, Kol. 3625, gouvernementsjournaal 10 februari 1820.
- 7 NA, Kol. 3629, gouvernementsjournaal 30 januari 1821.
- 8 Zie Dennis Reinhartz: The Dutch mapping of Saint Martin, in: Paula van Gestel-van het Schip en Peter van der Krogt (eds.), *Mappae Antiquae. Liber amicorum Günter Schilder*, blz. 159-166. Utrecht/'t Goy-Houten, 2007. De kaart van St. Maarten bevindt zich in NA, 4.MIKO nr. 341. Blanken maakte ook een kopie van een kaart van Curaçao, zie UBLeiden, collectie Bodel Nijenhuis nr. 006-12-007.

- 9 Het verhaal van Blanken in NA, Kol. 410 exh. 27 september 1824 nr. 51 en 29 september 1824 nr. 20; Kol. 411 exh. 1 oktober 1824 nr. 10; Kol. 412 exh. 11 oktober 1824 nr. 31.
- 10 Zie mijn *'Een leven in de West'*, uitgeverij KITLV Leiden, 2009.
- 11 NA, Kol. 4189 exh. 15 juli 1826 nr. 1 125k Geheim.
- 12 Het rapport van Stiff in NA, Kol. 3276, stuk nr. 532; dat over Curaçao en Bonaire in Kol. 3273, stuk 179. Zie verder mijn *'Een leven in de West'*.
- 13 Voorbeelden: NA, 4.MIKO nr. 519; 4.BMF nr. 531; 4.OCTF en 4.OBK-U noemen twee exemplaren; verder kaartencollectie KNAG in UB van de Universiteit van Amsterdam, nr. 104.02.17 en UB-Utrecht, collectie Moll nr. 374.
- 14 Beide kaarten hebben dezelfde handtekening 'J.Md 1825'; die van Aruba kreeg de aanduiding no.1, die van Bonaire no. 2. Bewaarplaats: NA, 4. STS 177 en 178; de collecties 4.OCTF en 4.OBK-U noemen beide kaarten ook.
- 15 C.G.C. Reinwardt, Waarnemingen aangaande de gesteldheid van den grond van het eiland Aruba, en het goud aldaar gevonden. In: *Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten*, deel I (1827), blz. 265-281. Het originele rapport is te vinden in NA, Kol. 4191 exh. 9 september 1826 nr. 172 k Geheim.
- 16 De drie geologische kaarten bevinden zich in NA, 4.STS nr. 56, 57 en 58 = Bonaire, Aruba en Curaçao.
- 17 Aanwezig in NA, 4.MIKO nr. 308.
- 18 UB Leiden, collectie Bodel Nijenhuis 002-09-016; zie ook NA, 4.MIKO nr. 520.

Summary

The Origin of the First Modern Maps of Aruba (1820-1828) / Wim Renkema

When the English relinquished the island of Aruba to the Dutch in 1816 no map of the island existed. In 1820 a former naval officer, W.A. van Spengler, took a voluntary two months' leave as harbour master of Curaçao to make a map. In the years following the result of his efforts remained unknown. It was only in 1824, when gold was found and preparations were made for geological exploration, that Van Spengler's work received due appreciation. All maps made from 1825 through 1828, including the first printed and geological maps, are based on his pioneering work.

'Wat al dese groote Verduysteringhen te beduyden hebben, weet niemandt dan Godt alleen', zo klinkt het onheilsPELLend in een zeventiende-eeuws pamflet over de totale zonsverduistering van 12 augustus 1654 (zie afbeelding 1). Ja, bijzondere hemelverschijnselen als kometen en zons- en maansverduisteringen maakten destijds heel veel indruk op de bevolking. Deze verschijnselen werden vastgelegd in tal van kaarten en prenten. De Universiteitsbibliotheek Utrecht heeft nu circa 100 van dergelijke astronomische afbeeldingen gedigitaliseerd en via een website toegankelijk gemaakt.

De nieuwbakken website is getiteld *400 Jaar sterrenkijker*. Dit naar aanleiding van het feit dat in 2008 vier eeuwen geleden in Middelburg de telescoop werd uitgevonden. Daarnaast is 2009 het Internationaal Jaar van de Sterrenkunde. Uit de rijke collectie van hemelatlanten, maanatlanten, losse sterrenkaarten en sterrenkundige pamfletten en prenten in de Universiteitsbibliotheek Utrecht is een keuze gemaakt van de meest bijzondere en zeldzame exemplaren, die op treffende wijze laten zien hoe de beoefening van de sterrenkunde zich in de afgelopen 400 jaar in Nederland en elders heeft ontwikkeld.

Utrechtse collecties oude sterrenkundige documenten

De Universiteit Utrecht heeft ondanks haar relatief late oprichting in 1636 – Leiden en Groningen waren eerder in respectievelijk 1575 en 1614 – in de afgelopen eeuwen een grote collectie sterrenkundige boeken, kaarten en prenten opgebouwd. Dat is vooral gekomen door

400 Jaar sterrenkijker: oude hemelkaarten en -prenten op internet beschikbaar

1. Pamflet over de totale zonsverduistering van 12 augustus 1654, mogelijk door Dirck Stoop. In dit pamflet wordt een voorstelling gegeven van een groep omstanders die naar een zonsverduistering kijken. De bijna totaal verduisterde zon is linksboven te zien. De meeste toeschouwers kijken met een stuk beroet glas naar de zon maar op de voorgrond links laat een oude man de verduistering aan een vrouw met kinderen zien door middel van spiegeling in een ondiepe kom met olie of water. De vier kinderen op de voorgrond rechts proberen hetzelfde te doen met water in een houten emmer. (Utrecht UB, Kaart Sonnenborgh 13 R 16).

het onderwijs in de sterrenkunde en de aanwezigheid van een sterrenwacht sinds 1642, eerst op de Smeetoren en van 1854 tot 1987 op bolwerk Sonnenborgh. Naast de omvangrijke collectie van het Sterrenkundig Instituut zelf wordt een belangrijk deel van de collectie oude

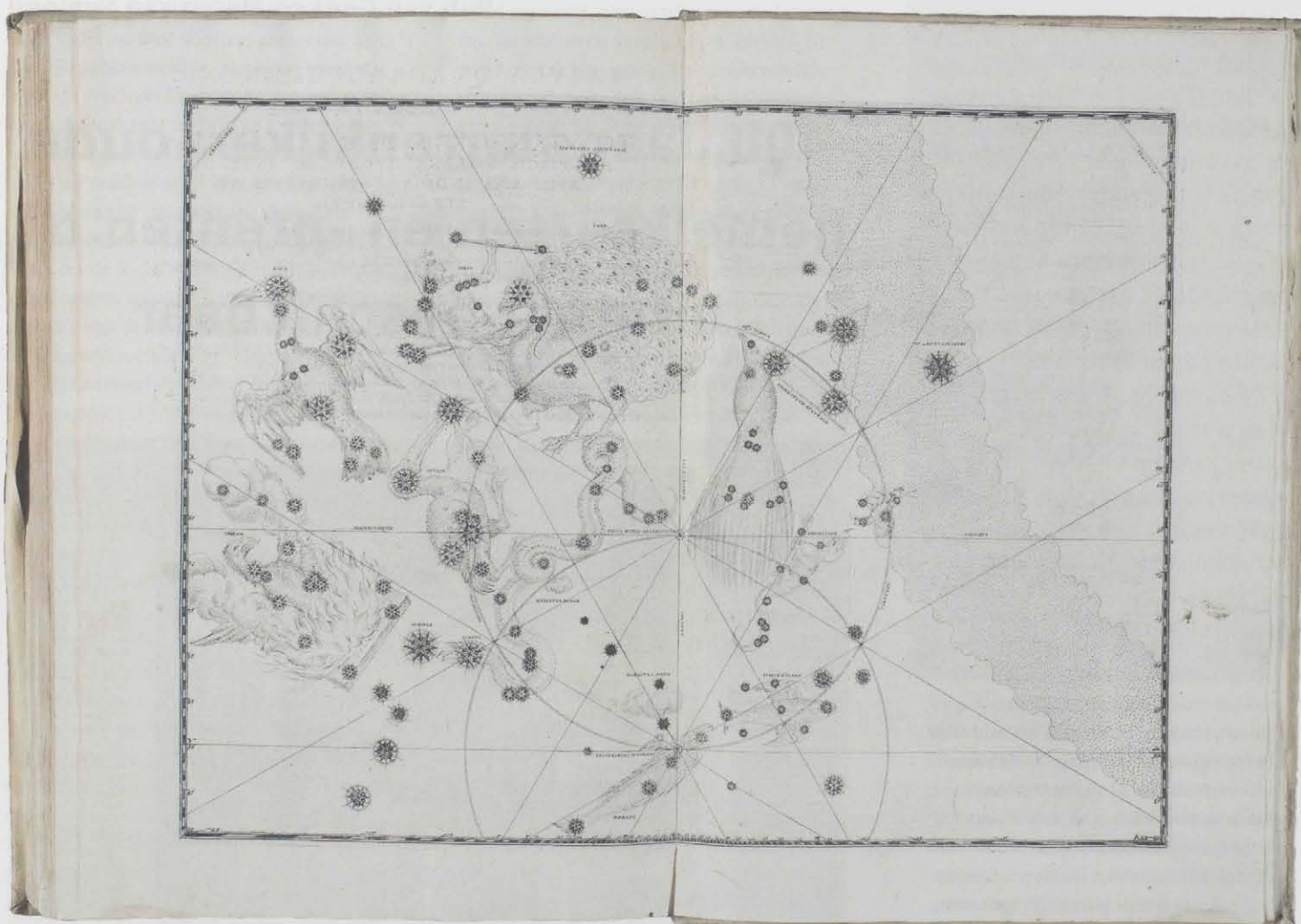
drukken gevormd door de bijzondere collectie sterrenkundeboeken van Jacob Maurits Carel baron van Utenhove van Heemstede (1773-1836), die in 1837 door zijn weduwe aan de Universiteitsbibliotheek van Utrecht werden geschonken. In de kaartencollectie moet met name de omvangrijke kaartenverzameling van de Utrechtse wis-, natuur- en sterrenkundige Gerrit Moll (1785-1838) genoemd worden en de collectie sterrenatlanten en -kaarten van het Sterrenkundig Instituut die nu als de 'Sonnenborgh-collectie' in de kaartenverzameling zijn opgenomen. Onder de hierin aanwezige oude sterrenkundige werken kunnen ondermeer genoemd worden vroeger drukken van

Dr. Rob H. van Gent is
Exploort-medewerker van de
Faculteit Geowetenschappen
(Universiteit Utrecht)

Dr. Marco van Egmond is conserva-
tor van de Kaartenverzameling van
de Faculteit Geowetenschappen
(Universiteitsbibliotheek Utrecht)

2. De zuidelijke sterrenbeelden van Petrus Plancius in de *Uranometria* van Johann Bayer, [1603]. Bayers sterrenatlas was de eerste die een volledig overzicht van zowel de noordelijke als de zuidelijke sterrenhemel gaf. (Utrecht UB, MAG Utenhove fol 39).

de *Almagest* van Claudius Ptolemaeus van Alexandrië (meerdere edities vanaf 1496), de *Alfonsinische Tafels* (edities van 1518/21 en 1545), de *Cosmographia* van Petrus Apianus (meerdere edities vanaf 1537) en andere beroemde sterrenkundige werken. Ook de werken van beroemde sterrenkundigen zoals Nicolaus Copernicus, Tycho Brahe, Johannes Kepler, Galileo Galilei, Johannes Hevelius, Christiaan Huygens en hun tijdgenoten zijn hier in ruime mate aanwezig. De collectie van sterrenkundige drukken in de Universiteitsbibliotheek Utrecht mag met recht één van de grootste, zo niet de grootste en belangrijkste van Nederland genoemd worden en is zeker vergelijkbaar met die van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

De kartografie van de hemel

Onder de op de website gekozen werken zijn sterrenkaarten in ruime mate voor-

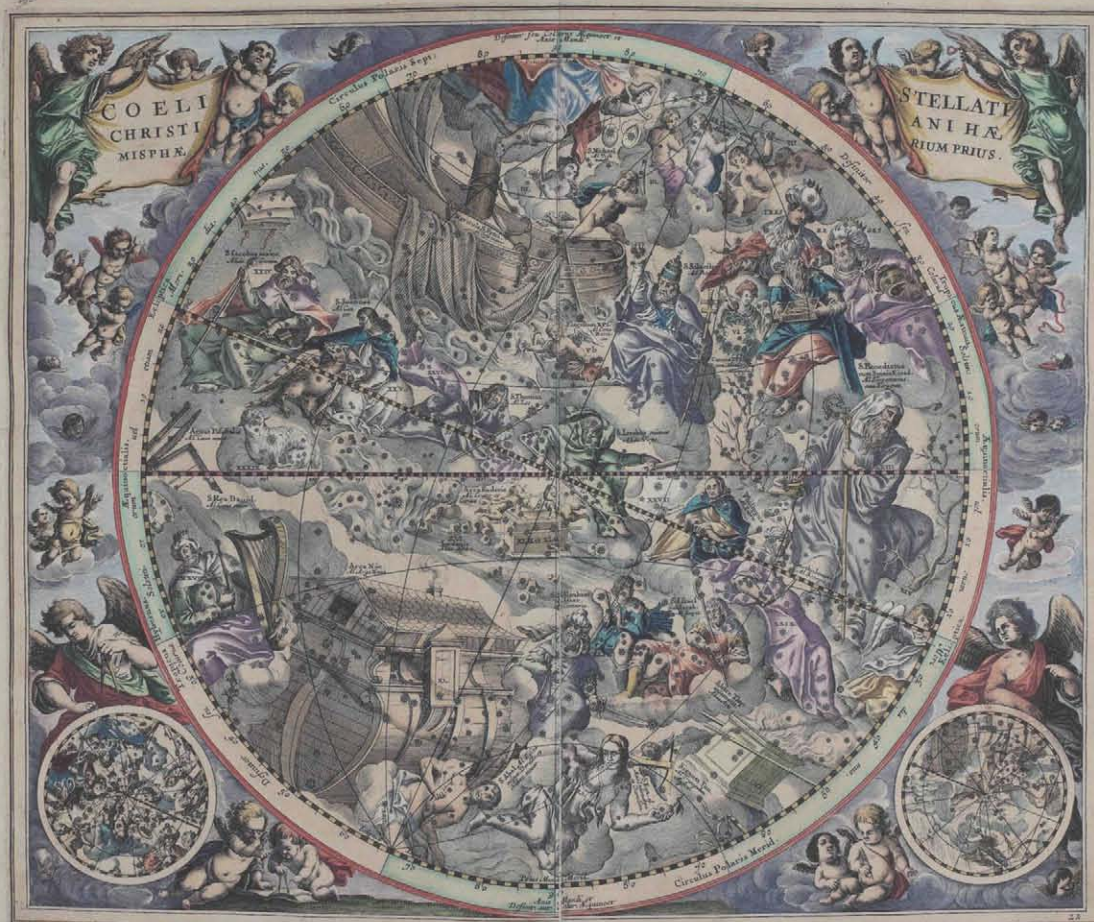
handen, omdat deze op een zeer beeldende manier laten zien hoe men in het verleden de sterrenhemel bevolkte met mythologische figuren en voorstellingen. Tot het eind van de zestiende eeuw waren westerse sterrenkundigen voor de uitbeelding van de sterrenhemel afhankelijk van de sterrencatalogus van 1.022 sterren, in 48 sterrenbeelden gerangschikt, die Claudius Ptolemaeus (tweede eeuw na Christus) in zijn *Almagest* had opgenomen. Omdat de meest zuidelijke sterren vanaf de breedtegraad van Alexandrië niet zichtbaar waren, vertoonden alle sterrenkaarten en hemelglobes die hierop gebaseerd waren een lege plek rondom de zuidelijke hemelpool.

Vanaf circa 1600, dus nog net vóór de uitvinding van de sterrenkijker, konden kartografen echter beschikken over de aanmerkelijk verbeterde sterrencatalogus van Tycho Brahe welke resulteerde in diverse nieuwe hemelkartografische uitgaven. Rond dezelfde tijd kwamen ook voor het eerst gegevens beschikbaar

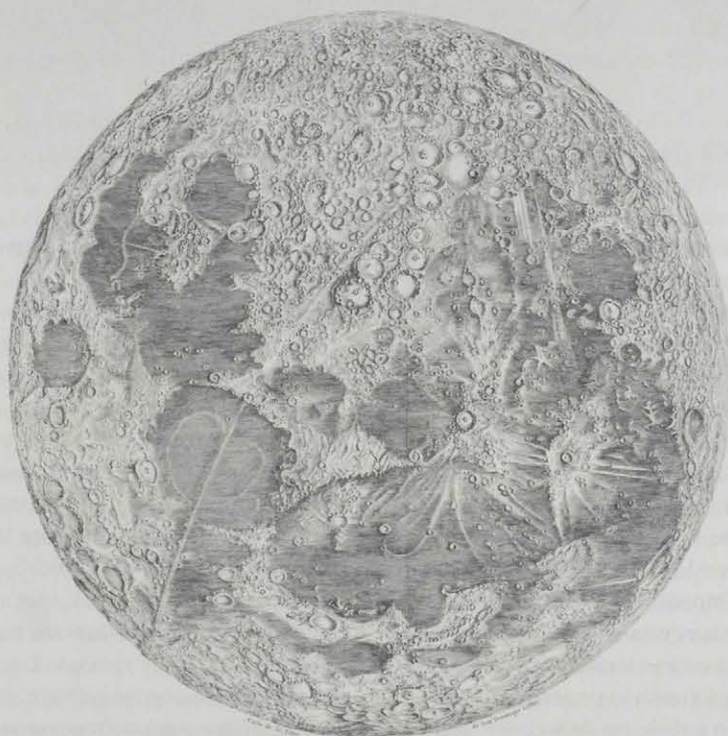
over de posities en helderheden van de meest zuidelijke sterren. Deze waren tijdens de 'Eerste Schipvaart naar de Oost' (1595/96) opgemeten door de Nederlandse zeevaarders Pieter Dirksz. Keyser († 1596) en Frederik de Houtman (1571-1627) en in een twaalfstal nieuwe sterrenbeelden gerangschikt door de Amsterdamse theoloog-geograaf Petrus Plancius (1552-1622, zie afbeelding 2).

De uitvinding van de sterrenkijker

Ook de uitvinding van de telescoop of sterrenkijker in 1608 luidde voor de hemelkartografie een nieuw tijdperk in. Ten eerste waren er nu veel meer sterren te zien dan met het blote oog mogelijk was. Verder kon hun positie aan de hemel nu met grotere precisie vastgelegd worden. Dit uitte zich in steeds omvangrijkere sterrencatalogi en sterrenatlassen, waarin steeds meer sterren waren opgenomen (ruim 1.600 rond het jaar 1700, ruim

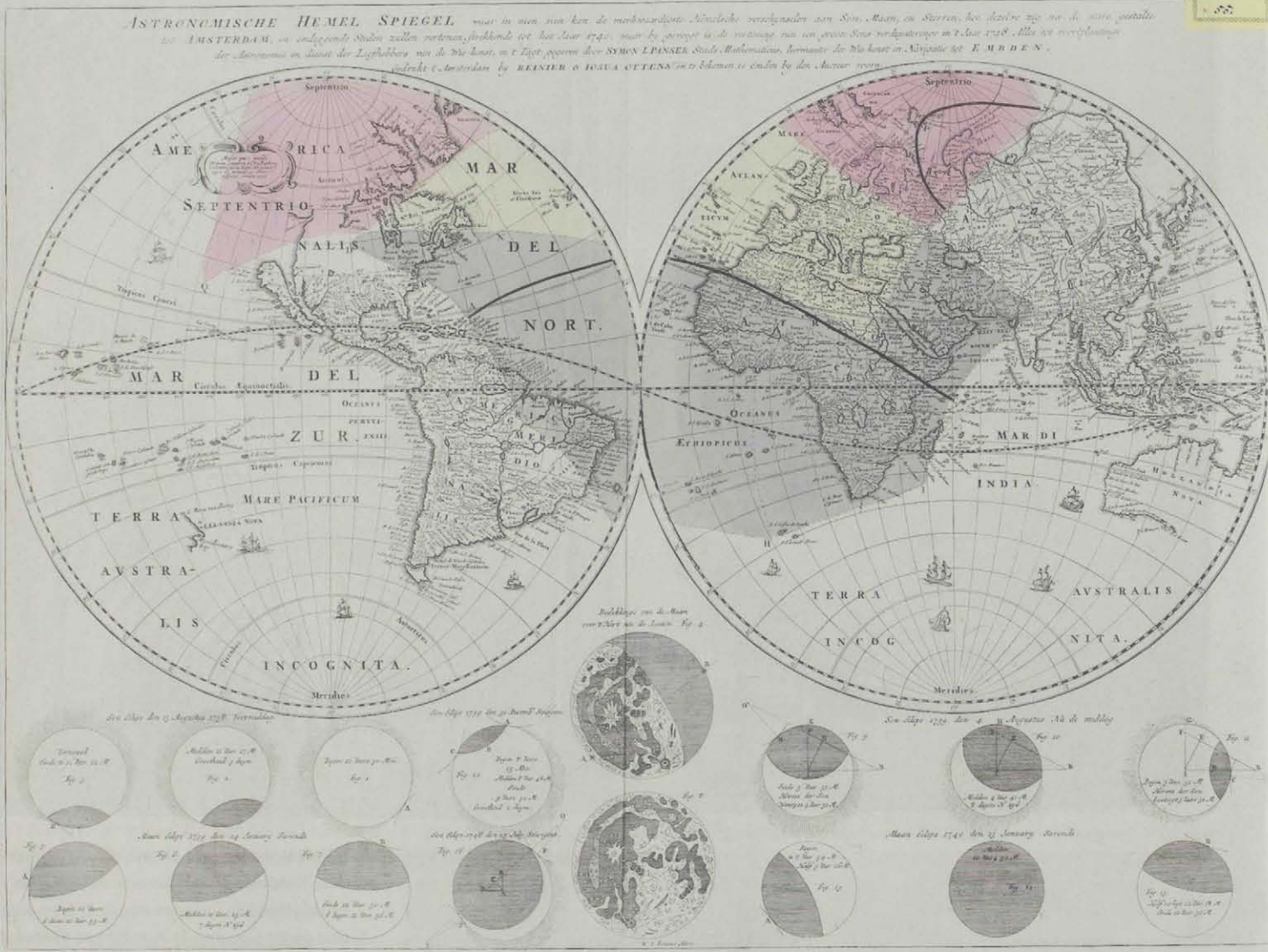

3. Verbeelding van de christelijke sterrenbeelden in de Harmonia Macrocosmica van Andreas Cellarius, [1660/61]. Cellarius volgde in deze afbeelding de indeling van de Augsburger advocaat en sterrenkundige Julius Schiller (ca. 1580-1627). Naar Schillers indeling werden de sterrenbeelden ten zuiden van de dierenriem vernoemd naar personen en zaken uit het Oude Testament. Evenzo werden de sterrenbeelden ten noorden van de dierenriem vernoemd naar personen en zaken uit het Nieuwe Testament. (Utrecht UB, MAG Rariora ligkast 115).

4. De grote maankaart van Jean-Dominique Cassini, [1787]. Het betreft een herdruk van de oorspronkelijke koperplaat van 1679. Zoals de meeste maankaarten, die vóór het begin van het ruimtevaarttijdperk werden uitgegeven, is deze maankaart georiënteerd met het zuiden boven en het noorden onder, omdat dit het beeld is dat in een (omkerende) sterrenkijker zichtbaar is. (Utrecht UB, Kaart Moll Mappae Astronomicae 79 [56]).

BRUNNEN, Bonn 1997
Nr. 2, 1. u. 11
BRUNNEN
507

17.000 rond 1800 en ongeveer 325.000 rond 1900). Samen met de nieuwe karteringen van de (vanuit Europa onzichtbare) zuidelijke sterrenhemel leidde dit tot de invoering van veel nieuwe sterrenbeeldfiguren, wier aantal rond 1800 tot iets meer dan honderd was opgelopen. Van de grote verzameling van sterrenatlassen en sterrenkaarten in de Universiteitsbibliotheek Utrecht wordt slechts een klein deel op de website getoond. Bij de keuze hiervan zijn, naast de meer bekende kaarten uit de beroemde sterrenatlassen van Johannes Bayer (*Uranometria*, 1603), Andreas Cellarius (*Harmonia Macrocosmica*, 1660/61, zie afbeelding 3), Johannes Hevelius (*Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia*, 1690), John Flamsteed

(*Atlas Coelestis*, 1729), Johann Gabriel Doppelmayr (*Atlas Coelestis*, 1742) en Johann Elert Bode (*Uranographia*, 1801), vooral de minder bekende en zeldzame exemplaren geselecteerd. Hierbij zijn ook veel hemelkaarten van Nederlandse herkomst opgenomen, die in de literatuur over de hemelkartografie nagenoeg onbekend zijn. Maar ook de zon, maan, planeten en kometen werden de afgelopen vier eeuwen in steeds meer detail bestudeerd. Vooral de maan was een geliefd waarnemingsobject en van haar oppervlak werden talrijke kaarten in omloop gebracht. Hiervan zijn enkele op de website *400 Jaar sterrenkijker* te bewonderen (zie afbeelding 4).

Bijzondere hemelverschijnselen

Bijzondere hemelverschijnselen zoals zons- en maansverduisteringen, planeetovergangen voor de zonnescijf en de voorspelde terugkeer van een periodieke komeet gaven vaak aanleiding tot het drukken van speciale kaarten en pamfletten, waarop het verloop van het hemelverschijnsel en de tijden hiervoor werden voorspeld (zie afbeelding 5). Deze vonden gretig aftrek, niet alleen bij wetenschappers maar ook bij het lekenpubliek. Deze speciale kaarten en pamfletten zijn op de website *400 Jaar sterrenkijker* ruim vertegenwoordigd, omdat veel van dit materiaal vanwege hun grote zeldzaamheid nauwelijks bekend is. Daarnaast is het materiaal

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of
Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

Kaartencollecties in Nederland

Collectie kaarten en tekeningen van het Nationaal Archief

Adres en Contactgegevens

Nationaal Archief
Prins Willem-Alexanderhof 20
Postbus 90520, 2509 LM Den Haag
Contactpersonen: Louisa Balk (senior
medewerker Beeldmateriaal), Ron
Guleij (medewerker Onderzoek), René
Haubourdin (medewerker Acquisitie) en
Gijs Boink (senior medewerker Gege-
vensbeheer)
Informatie: 070-3315400
info@nationaalarchief.nl

Toegankelijkheid

De studiezaal van het Nationaal Archief is op dinsdag geopend van 9.00 tot 21.00 uur, op woensdag t/m vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur en eens in de twee weken op zaterdag van 9.00 tot 17.00 uur. Bij uw eerste bezoek meldt u zich aan de hoofdbalie in de hal van het Nationaal Archief. Hier wordt u, nadat u zich gelegitimeerd heeft, als bezoeker ingeschreven. Bij elk volgend bezoek aan de studiezaal volstaat het dat u zich meldt met het bezoekersnummer dat u bij de eerste inschrijving ontvangt.

Het aanvragen van originele stukken kan in de studiezaal tot één uur voor sluitingstijd. Ook is het mogelijk via internet stukken te reserveren; houdt hierbij wel rekening met een behandelingstermijn van twee werkdagen. Van materiaal dat veel aangevraagd wordt zijn in een aparte studiezaal microfilms of -fiches beschikbaar. Er gelden enige beperkingen: kwetsbare stukken, stukken van bijzondere cultuur-historische waarde en stukken waarop een beperking van

Kaart van de Riouw- en Lingga-archipel, van Straat Malakka tot Straat Banka. Anoniem, ca. 1700. Nationaal Archief, 4.VEL inv.nr. 355.

de openbaarheid berust, kunnen niet aangevraagd worden.

Met inachtneming van deze beperkingen kunnen hoogwaardige reproducties besteld worden. Dit kan direct in de studiezaal aan de reproductiebalie, op schriftelijk verzoek en per e-mail. Wanneer een bestelling schriftelijk plaatsvindt, is een duidelijke bronverwijzing (nummer toegang, inventarisnummer en eventueel paginanummer/documentnummer) vereist. De levertijd van hoogwaardige reproducties bedraagt gewoonlijk drie weken. Wanneer u speciale wensen heeft of een grote opdracht wilt plaatsen, is het raadzaam eerst de mogelijkheden te bespreken.

Het Nationaal Archief biedt bezoekers de mogelijkheid (digitale) opnames te maken met een zelf meegebrachte camera. Hiertoe dient u een verzoek in te dienen bij de informatiebalie. Uitgebreide informatie over toegankelijkheid van de collectie is te vinden de website: <http://www.nationaalarchief.nl/collectie/onderzoek/zelf/studiezaal-uitleg/>.

Websites

Algemeen:

<http://www.nationaalarchief.nl>.

Archievenoverzicht: kies op website op 'Ga met één klik naar' voor de optie 'Het Archievenoverzicht'. Kies daarna de hoofdcategorie 'Kaarten en tekeningen' en klik op 'Zoek'. Er verschijnt een overzicht van alle kaartcollecties. Bij een groot aantal bestaat de mogelijkheid om door te klikken naar de inventaris.

Beeldbanken: <http://beeldbank.nationaalarchief.nl> en <http://www.atlasofmutualheritage.nl>.

Omvang

Bij het Nationaal Archief ligt bijna duizend jaar geschiedenis van Nederland opgeslagen in zo'n 100 kilometer aan archieven. Al dit bronnenmateriaal is afkomstig van de centrale overheid, het graafschap Holland, de gewestelijke en provinciale bestuursinstellingen in Zuid-Holland en van particuliere instellingen en privé-personen. Hiertoe behoort ook de grootste collectie kaarten en tekeningen in Nederland: naar schatting beheert het Nationaal Archief ongeveer 300.000 kaarten, tekeningen, kaartboeken, atlassen en topografische tekeningen.

Circa de helft hiervan bestaat uit manuscriptmateriaal. Juist door de directe samenhang met de archieven vormt de kaartencollectie zowel op nationaal als op internationaal niveau een topcollectie.

Profiel

De archiefwet verplicht overheidsinstellingen hun archieven na een bepaalde periode aan een openbare archiefinstelling over te dragen. Het Nationaal Archief is de bewaarplaats voor archieven voor de centrale overheid en de provincie Zuid-Holland. Zoals hierboven al aangehaald, worden zodoende in het Nationaal Archief kaarten en tekeningen beheerd die onderdeel uitmaken van de archieven van de centrale overheid, en van de provinciale overheid van Zuid-Holland. Omdat de 'oude' provincie Holland pas in 1840 definitief in twee delen werd gesplitst, bevat de collectie ook veel kaarten en tekeningen van de noordelijke helft van die provincie. Hiernaast worden ook archieven en verzamelingen van particuliere personen en bedrijven verworven. Doordat archiefdiensten de verworven archieven en collecties indelen naar herkomst, dus naar archiefvormende instantie, bestaat er geen centrale kaartencatalogus. In het toegangenbestand van het Nationaal Archief zijn de inventarissen - de 'wegwijzers' op de collecties - het op de kaartencollecties herkenbaar door een lettercode die voorafgegaan wordt door het getal 4 en een punt. De kaartencollecties volgen de indeling naar archiefvormer echter niet altijd één op één. In de negentiende eeuw is getracht het aanwezige materiaal in een aantal thematische verzamelingen onder te brengen. Zo is het beeldmateriaal dat integraal onderdeel uitmaakte van het archief van bijvoorbeeld de Verenigde Oost-Indische Compagnie of de Raad van State, overgebracht naar collecties die veel breder van opzet zijn. Helaas is bij het opbouwen van de thematische verzamelingen weinig aandacht geschonken aan herkomst of de relatie tussen de kaarten en geschreven documenten. Hierdoor kan de reconstructie van de context waarin een bepaalde kaart geplaatst moet worden (zoals - niet onbelangrijk - de ontstaansgeschiedenis) een hele opgave zijn. Gelukkig is er toch vaak een vorm van verwijzing aanwezig.

Het is onmogelijk in kort bestek een uitputtend overzicht van de gehele

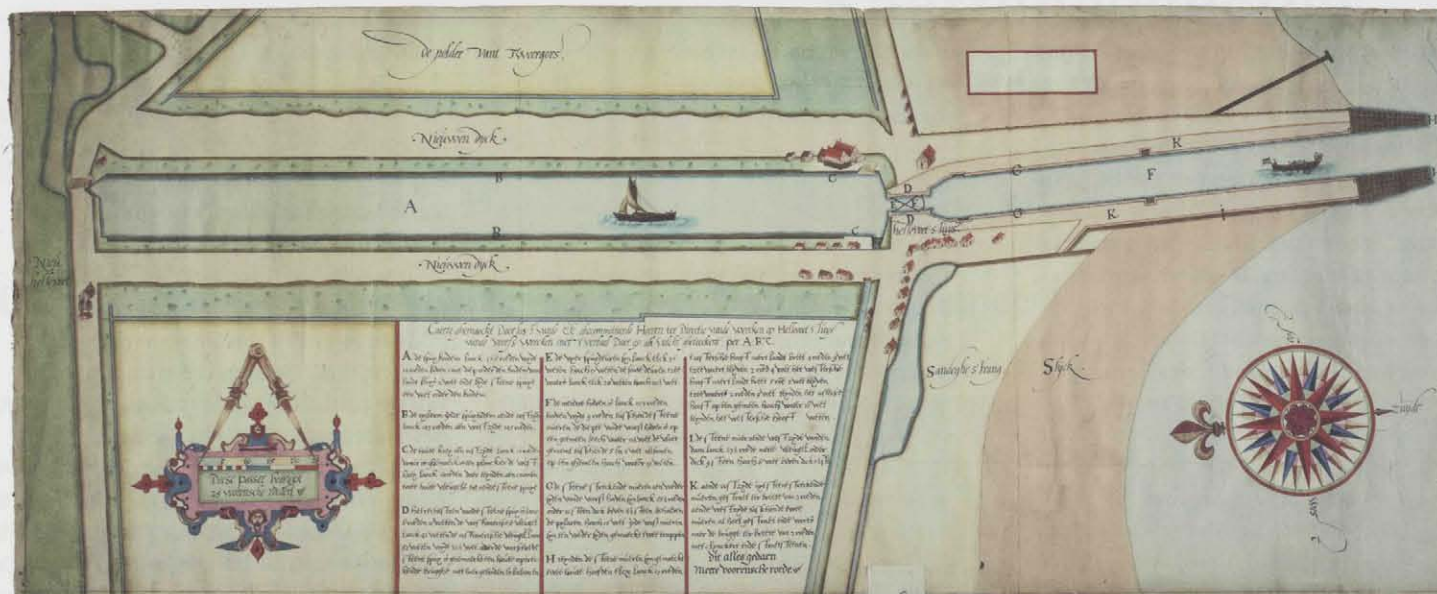
collectie te geven. Daarom vindt u hier een opsomming van de belangrijkste onderdelen ervan.

De kern van de collectie wordt gevormd door de verzameling 'Buitenlandse Kaarten vóór 1900' (beter bekend als de collectie Leupe) en de verzameling 'Binnenlandse Kaarten vóór 1900' (beter bekend als de collectie Hingman). In de collectie Leupe vindt u onder andere kaarten afkomstig van de handelscompagnieën VOC en WIC. Belangrijkste onderdelen van de collectie Hingman zijn de kaartbestanden van de Staten-Generaal, de Staten van Holland en de Raad van State. Andere belangrijke collecties worden gevormd door de kaarten en tekeningen van het Ministerie van Koloniën, van het Ministerie van Marine, en de Waterstaatskaarten. De kaartverzamelingen die een duidelijke militaire oorsprong hebben, zoals die van het Ministerie van Oorlog/Defensie en een deel van het materiaal van de Raad van State, worden beschreven in verschillende min of meer thematische opgezette toegangen, zoals onder andere plans van vestingen, binnenlandse gedrukte kaarten en situatiekaarten, waaronder een serie Hottingerkaarten en Hattinga-atlassen. Series topografische kaarten, zoals de Ferrariskaarten en de Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, zijn te vinden in de inventaris op de collectie die afkomstig is van de Topografische Dienst. Daarnaast is er een collectie tekeningen afkomstig van de Rijksgebouwendienst en treft u vanzelfsprekend enkele collecties Zuid-Hollandse kadastrale kaarten.

De collectie losse aanwinsten, die naar zijn aard een zeer brede opzet kent, mag hier niet onvermeld blijven.

In voorkomende gevallen zijn kaarten en tekeningen integraal onderdeel gebleven zijn van het eigenlijke archief waartoe ze behoren. Zo zijn de tekeningen van het Bureau Registratie Verdedigingswerken (ook wel bekend als het 'Bunkerarchief', dat bijna 10.000 militaire kaarten en tekeningen over de ca. 2000 bunkers die tijdens de Duitse bezetting in Nederland zijn gebouwd bevat) alleen via de inventaris op dat archief te vinden.

Kort en goed: de collectie kaarten en tekeningen van het Nationaal Archief is groot en divers. Daardoor is ze niet voor elk onderzoek even doorzichtig. Daarom hier een goede raad: lees, wanneer u uw

Plan van de haven van Hellevoetsluis door Lenaert Cornelisz. Koutter, 1620. Nationaal Archief, 4.VTH inv.nr. 3335C.

onderzoek begint, altijd de inleiding op de inventaris. Helpt dat niet, schroom dan niet vragen te stellen. De medewerkers van de informatiebalie denken graag met u mee en roepen indien nodig de inhoudelijke specialisten erbij.

Op de studiezaal zijn enkele hulpmiddelen aanwezig zoals een systematisch overzicht, een overzicht op onderwerp en een verzameling bladwijzers. Ook vindt u hier een aparte historisch-kartografische handbibliotheek. U treft er de belangrijkste naslagwerken, monografieën en facsimile's.

Beeldbanken en portals

In de *Beeldbank* van het Nationaal Archief kan gebladerd en gericht gezocht worden naar kaarten en tekeningen. Tevens zijn onder het kopje 'Thema's' een aantal selecties van kaarten opgenomen, zoals kaarten door Johannes Vingboons, kaarten van Zuid-Holland en kaarten van de VOC. URL: <http://beeldbank.nationaalarchief.nl>. De komende jaren zal hier steeds meer kaartmateriaal digitaal beschikbaar komen. Het streven is om in de pdf-versies van de digitale inventarissen een afbeelding van de

betreffende kaart én een link naar de beeldbank op te nemen (zie bijvoorbeeld http://www.nationaalarchief.nl/toegangen/pdf/NL-HaNA_4.VTH.ead.pdf). Het Nationaal Archief is een van de instellingen die deelneemt aan de *Atlas of Mutual Heritage*. Hierin vindt u kaarten en tekeningen van voornamelijk de VOC en WIC. (<http://www.atlasofmutualheritage.nl/>)

Belangrijkste literatuur

Gedruckt:

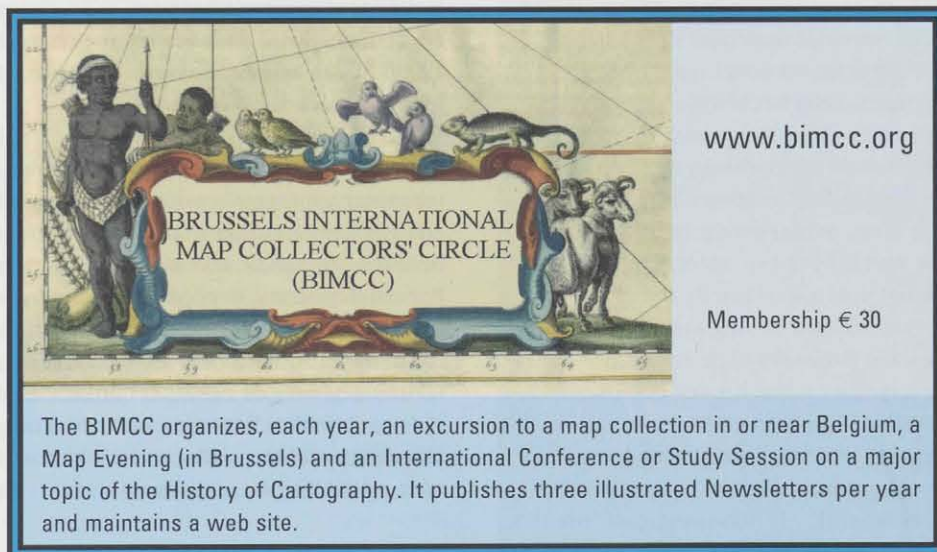
P. van den Brink (red.). 1995. *Almanak verzamelingen topografisch beeldmateriaal: een overzicht van kaartenverzamelingen en topografisch-historische atlassen in Nederland*. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

B. van 't Hoff. 1961. De kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief. In: *Nederlands Archiefblad*, (1961 nr. 2), pp 49-63.

M. Donkersloot-de Vrij. 1981. *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: handgetekende en gedrukte kaarten aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Online:

<http://www.cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/cultuurwijzer.nl/i000420.html>
<http://www.historischecartografie.nl/Logboek/Collecties/Toegangen-op-kaartcollectie-Nationaal-Archief.html>

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl). Via de website <http://www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html> zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Nederlandse kartografen in Wikipedia

Internet wordt steeds interactiever. Dit fenomeen wordt ook wel 'Web 2.0' genoemd. Iedereen die toegang tot internet heeft kan er informatie op zetten. Eén van de bekendste websites die door internetgebruikers zelf samengesteld is, is de online encyclopedie Wikipedia. Welke lemma's in de encyclopedie komen, en de inhoud ervan wordt door gebruikers van Wikipedia bepaald en niet door een overkoepelende redactie. Een gebruiker kan een lemma starten, waarna anderen deze kunnen aanvullen of verbeteren. In deze @ la Carte bekijken we welke lemma's er over de Nederlandse historische kartografie in Wikipedia staan, wie de auteurs van deze teksten zijn en hoe betrouwbaar deze teksten zijn. We beperken ons hierbij tot lemma's over Nederlandse en Vlaamse kartografen.

In de Nederlandse taal zijn tot op heden veertig lemma's gemarkeerd als 'Nederlands kartograaf', zeven lemma's als 'Vlaams kartograaf' en één als 'Belgisch kartograaf'. Hierbij wordt Henricus

Hondius overigens dubbel geteld omdat dit lemma als Nederlands en Vlaams kartograaf is gemarkeerd. Er zijn verder nog een klein aantal kartografen waarvan aan deze tags niet zijn toegevoegd. In totaal zijn er beschrijvingen van ongeveer 65 kartografen uit Nederland en België in Wikipedia te vinden. Dat loopt uiteen van 'Gerardus Mercator' tot ene 'G. Essers'. Mercator steekt volgens alle Wikipedia-statistieken boven alle andere Nederlandse kartografen uit. Dit lemma is het oudste (al in 2002 aangemaakt), het grootste (16651 bytes), het vaakst gewijzigd (220 keer, tot 8 juli 2009) en bovendien in de meeste talen opgenomen (33 talen). Op de tweede plaats staan respectievelijk Nicolaus (sic!) Cruquius (op één na oudst en grootst) en Abraham Ortelius (op één na meest gewijzigd en meeste talen). In de @ la Carte over Jacob van Deventer (CT 25-4, 2006) constateerden wij dat er wel een Limburgstalige lemma over deze kartograaf was, maar geen Nederlandstalige. In januari 2007

werd er een Nederlandstalig lemma over Van Deventer op Wikipedia geplaatst, niet door ons overigens.

De auteurs van de kartografische lemma's zijn moeilijk te achterhalen, omdat zij doorgaans niet onder hun eigen naam publiceren. Onder de actiefste schrijvers vallen onder andere 'BoH', 'Davin', 'Elvenpath', 'Japiot', 'Jooopjooop', 'Maiella', 'Menke', 'Robbot', 'Robotje', en 'RudolphusBot'. Slechts eenmaal kwamen we een bekende historisch kartograaf tegen: 'Peterindelft' die over zichzelf schrijft: "Hoewel ik me professioneel met oude kaarten bezighoudt, betreffen mijn Wikipedia-werkzaamheden vooral beeldende kunst in Nederland." Deze anonimiteit is ongetwijfeld een belangrijke factor voor het succes van Wikipedia, maar is ook het belangrijkste kritiekpunt. Hoe kun je de kwaliteit van een lemma controleren, als je niet weet wie het geschreven heeft? De gebruikte literatuurverwijzingen kunnen een indicatie voor de betrouwbaarheid zijn. Ook een ongebruikelijke spelling van sommige persoonsnamen valt op. Dit zijn punten waar we bij een volgende gelegenheid graag op terugkomen.

VICIPEDIA
Libera encyclopaedia

navigatio

- Pagina prima
- Porta communis
- Novissima
- Pagina fortuita
- Categoriae
- Nuper mutata

communitas

- Invitatio
- Taberna
- Adiutatum
- Donationes

quaerere

Ire Quaerere

arca feramentorum

- Nexus ad paginam
- Nuper mutata annexorum
- Fasciculum imponere
- Paginae speciales
- Forma impressibilib
- Nexus perpetuus
- Hanc paginam citare

res disputatio recensere historia

Gerardus Mercator

Gerardus Mercator fuit mathematicus, geographus, philosophus, theologus sed praeclarus est praecipue ob atlantem suum ut cartographus.

Opera

Gerardus Mercator: *Literarum latinarum, quas italicis, cursoriasque vocant, scribendarum ratio*. Lovanii 1540

Nexus externus

Vicimedia Communia plura habent quae ad Gerardum Mercatorem spectant

Mercatoris tabula Europae

Haec stipula ad biographiam spectat. Amplifica, si potes!

Categoriae: Cartographi | Incolae Germaniae | Nati 1512 | Mortui 1594

Gerardus Mercator

Gerard De Kremer

Natus 5 Martii 1512
Rupelmonde

Obiit 2 Decembris 1594
Thuisburchi

Genoemde website: <http://nl.wikipedia.org>

De Wikipagina van Mercator in het Latijn.

Inzendingen voor deze rubriek aan:

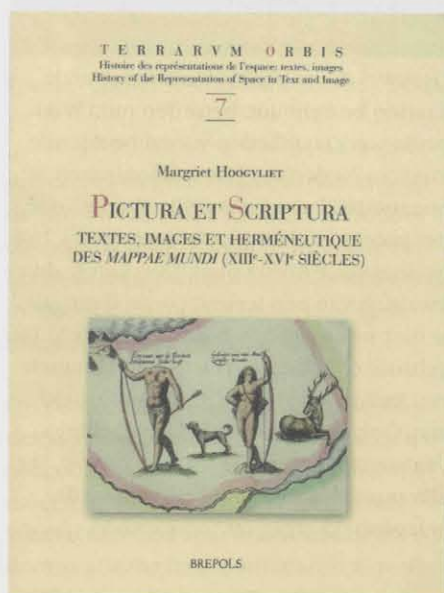
Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

Besprekingen

Pictura et Scriptura: textes, images et herméneutique des Mappae Mundi (XIIIe-XVIe siècles) / Margriet Hoogvliet. – Turnhout: Brepols, 2007. – 390 p. – Terrarvm Orbis 7; ill. – ISBN 978-2-503-52065-0. – prijs € 80,-

Cartography in Antiquity and the Middle Ages: fresh perspectives, new methods / Richard J.A. Talbert en Richard W. Unger (ed.). – Leiden, Boston: Brill, 2008. – 296 p. – Technology and Change in History 10; ill. – ISBN 978-90-04-16663-9 ISSN 1385-920X. – prijs € 99,-

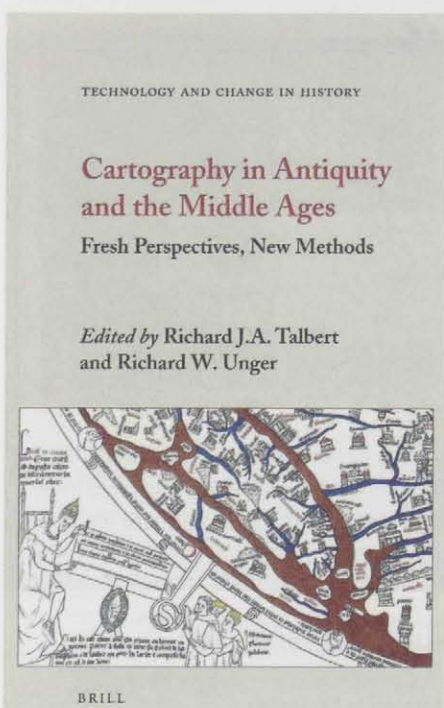

In 1999 promoveerde Margriet Hoogvliet aan de Rijksuniversiteit Groningen op middeleeuwse wereldkaarten. Het duurde lange tijd voordat er een handelsuitgave kwam van haar proefschrift. Deze is nu toch verschenen en wel bij Brepols. Zoals bij deze uitgeverij te verwachten is, is het een gedegen uitgave met heel veel tekst. De afbeeldingen in het boek, overigens slechts 32 in het getal en overwegend zwart-wit, zijn ter ondersteuning van het betoog. De Franse taal waarin het boek is geschreven, zal voor een groot aantal lezers een probleem zijn. Het onderwerp is het echter waard – ook indien het Frans niet optimaal wordt beheerst – om voor het lezen van het boek moeite te geven. Wie echter het Frans niet machtig is en toch een recente studie over middeleeuwse wereldkaarten in handen wil nemen, wordt op zijn wenken bediend. In 2008 verscheen bij Brill in Leiden een bundel met bijdragen over dit onderwerp. De artikelen hierin zijn gebaseerd op lezingen die eerder in 2005 werden gehouden tijdens een workshop aan de Universiteit van British Columbia in Vancouver in Canada. Ook dit boek is geen 'coffee table' boek. Het bevat wel meer afbeeldingen dan het boek van Margriet Hoogvliet, maar ook hier zijn de meeste illustraties zwart-wit. Beide boeken gaan overigens niet alleen over middeleeuwse wereldkaarten. De Canadese bundel met artikelen maakt de verbinding met de Klassieke Oudheid, terwijl Margriet Hoogvliet laat zien dat de traditie van de laatmiddeleeuwse wereldkaarten tot in de zestiende en zeventiende eeuw voorleeft.

Margriet Hoogvliet stelt dat wereldkaarten in de Middeleeuwen, de 'Mappae

Mundi' niet bedoeld waren om zich te oriënteren. Zij hadden juist de functie om een verhaal te vertellen. Het gaat dan vooral om een theologisch en filosofisch verhaal. De middeleeuwse wereldkaarten verbeelden de wereld als de tastbare afbeelding van de wereld van de Schepper. Voor de verbeelding van de wereld maakte de middeleeuwse kaartenmaker gebruik van beelden en ook van teksten. Zulke beelden zijn bijvoorbeeld allerlei figuren, wezens zonder hoofden, draken, eenhoorns etc. Vaak is gedacht dat deze wezens alleen de lege plekken op de kaart opvullen, maar zij hebben een functie die veel verder gaat. Zij zijn ontleend aan middeleeuwse teksten en andere visuele bronnen en hebben vaak een religieuze en moralistische betekenis. Deze verhalende traditie loopt tot in de zeventiende eeuw door. Het is dan ook niet voor niets dat op de omslag van het boek een detail uit de kaart van Guiana van Jodocus Hondius uit ca. 1599 wordt afgebeeld waarop een man zonder hoofd wordt afgebeeld, een zogenaamde 'Blemmiër' en een Amazone. Met andere woorden wie iets van de invulling met dit soort wezens op zestiende- en zeventiende-eeuwse kaarten wilt begrijpen, kan er niet omheen om iets te weten over de middeleeuwse traditie van het maken van wereldkaarten en het boek van Margriet Hoogvliet is daarop een goede inleiding.

In de Canadese bundel gaat het ook over beeld- en teksttraditie. In de inleiding wordt de publicatie *Cartography in Pre-historic, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean* genoemd die in 1987 als onderdeel van het project *the History of Cartography* verscheen. Sindsdien heeft men niet stilgezet. De werkwijze van en de ideeën verwoord in de *History of Cartography* zijn van invloed geweest op het onderzoek dat na 1987 is verricht. Margriet Hoogvliets boek en met name deze bundel illustreren dit. Niet voor niets is de bundel ook opgedragen aan John Brian Harley en David Woodward, de initiatiefnemers van de *History of Cartography*. Het accent in de bundel ligt vooral op de

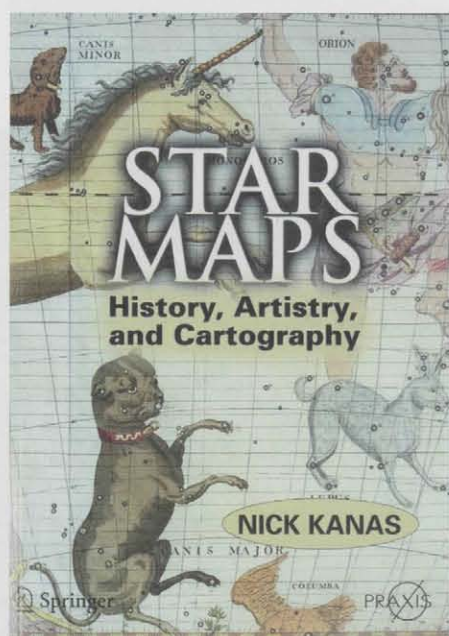
verbinding van de Klassieke Oudheid met de Middeleeuwen. Twee belangrijke artikelen openen de bundel. Richard Talbert schrijft over Griekse en Romeinse kartografie waarmee academici zich vóór de jaren '80 van de twintigste eeuw nauwelijks mee bezig hadden gehouden. Vervolgens schrijft Patrick Gautier Dalché een artikel over de relaties tussen de antieke en middeleeuwse kartografie. Het gaat te ver om alle artikelen hier de revue te laten passeren. Behalve de genoemde inleidende hoofdstukken zijn dat er elf. Zij laten de diversiteit van het onderzoek zien: ondermeer onderzoek naar kaarten op marmer uit de Romeinse tijd, kaarten op mozaïekvloeren uit het middeleeuwse Italië, Arabische kartografie uit de elfde eeuw, de Mappae Mundi en de kartografie in het vijftiende-

eeuwse Florence. De bundel wordt afgesloten door een uitgebreide literatuurlijst en een beknopte index.

Tot slot, middeleeuwse kartografie staat meer in de belangstelling dan vroeger. Bovengenoemde boeken in combinatie met deel 1 van *the History of Cartography* geven een goed overzicht van de kennis op dit moment. Het lezen van de boeken is wellicht taaie kost. Maar wellicht dat de hier besproken boeken ook een inspiratie kunnen vormen voor een vakantiebestemming. Bijvoorbeeld een reis naar Hereford in het oosten van Engeland waar in de kathedraal een laat dertiende-eeuws exemplaar wordt bewaard.

Sjoerd de Meer

Star Maps: History, Artistry, and Cartography / Nick Kanas. – Berlijn [etc.] / Chichester: Springer/Praxis Publishing, 2007. – xxxiii+382 blz. – ISBN 9780387716688. – prijs € 34,-

Ondanks de grote belangstelling van liefhebbers en verzamelaars voor oude hemelkaarten is goede literatuur hierover schaars en moeilijk te vinden. Al zijn er wel in de afgelopen decennia diverse prachtig uitgevoerde boeken over dit onderwerp verschenen, zoals bijvoorbeeld George Sergeant Snyder, *Maps of the Heavens* (Londen 1984), Giuseppe Maria Sesti, *Le dimore del cielo: Archeologia e mito delle costellazioni* (Palermo 1987), Carole Stott, *Celestial Charts: Antique Maps of the Heavens* (Londen 1991), Peter Whitfield, *The Mapping of the Heavens* (Londen/

San Francisco 1995) en Marc Lachièze-Rey & Jean-Pierre Luminet, *Figures du ciel: De l'harmonie des sphères à la conquête spatiale* (Parijs 1998), de beschrijvingen van de hierin afgebeelde hemelkaarten zijn vaak onvolledig of gebaseerd op verouderde gegevens. Onder de weinige betrouwbare bibliografische bronnen op dit gebied steekt het werk van Deborah Jean Warner, *The Sky Explored: Celestial Cartography 1500-1800* (New York/Amsterdam, 1979) nog steeds met kop en schouders boven alle andere werken uit. Maar ook dit werk is niet meer up-to-date en is al sinds lange tijd alleen nog maar antiquarisch te verkrijgen.

Met zijn boek *Star Maps: History, Artistry, and Cartography* presenteert Nick Kanas, hoogleraar in de psychologie aan de University of California (San Francisco) en amateurastronoom nu een goed leesbaar overzicht van de westerse hemelkartografie en haar geschiedenis. Het is bovendien plezierig dat het boek aantrekkelijk is geprijsd. Kanas, al sinds vele jaren een verwoede verzamelaar van sterrenatlassen en -kaarten, maankarten en andere hiermee verwante hemelkaarten, heeft dit werk vooral geschreven voor kaartenverzamelaars en belangstellenden in de geschiedenis van de sterrenkunde.

Het inleidende deel van dit werk vangt aan met een hoofdstuk over sterrenkaarten in het algemeen, gevolgd door

een beknopte geschiedenis van de sterrenkunde (hoofdstukken 2 en 3) en een hoofdstuk over de invoering en de naamgeving van de westerse sterrenbeelden vanaf de Griekse oudheid tot het einde van de achttiende eeuw (hoofdstuk 4). In het tweede deel van *Star Maps* behandelt Kanas dan achtereenvolgens de hemelkartografie in de zestiende eeuw (hoofdstuk 5), de 'Gouden Eeuw' van de hemelkartografie (hoofdstukken 6 en 7), speciale kaarten, waaronder Kanas ondermeer hemelglobes en maankarten rangschikt (hoofdstuk 8), Amerikaanse hemelkartografie in de laat achttiende en negentiende eeuw (hoofdstuk 9) en de overgang van de traditionele hemelkartografie (met ingetekende sterrenbeeldfiguren) naar de moderne hemelkartografie (hoofdstuk 10). Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een bibliografie en is ruim geïllustreerd met zwart-wit of kleurenafbelingen.

Het werk wordt afgesloten met een aantal appendices over het verzamelen van hemelkaarten, biografische gegevens over de in dit werk genoemde sterrenkundigen en kaartenuitgevers, en een overzicht van de hemelkaarten die in de acht historisch meest invloedrijke sterrenatlassen zijn opgenomen.

Het werk van Kanas is een waardevolle aanvulling op het eerder genoemde werk van Warner, maar vervangt deze zeker nog niet. Het steunt voor een belangrijk deel op het werk van Warner en op de bronnen die zij zelf weer gebruikte. Van de vele latere bronnen over de hemelkartografie die na 1979 zijn verschenen zijn er helaas veel ongebruikt gebleven. Het is vooral jammer dat Kanas alleen maar Engelstalige bronnen heeft gebruikt waardoor vele Nederlandse, Duitse en Franse kaart- en atlasbeschrijvingen vaak op verouderde gegevens of secundaire bronnen zijn gebaseerd. Ook diverse belangrijke Engelstalige publicaties, zoals die van Elly Dekker en Peter van de Krogt, over Nederlandse bijdragen in de hemelkartografie worden niet genoemd of gebruikt. Anderzijds maakt het enthousiasme waarmee Kanas de overvloed aan kartografisch materiaal, elk met haar eigen complexe beeldtaal en geschiedenis, ordent en beschrijft ook weer veel goed. Het werk mag daarom niet ontbreken in de bibliotheek van elke verzamelaar van oude hemelkaarten of liefhebber van de sterrenkunde.

Rob van Gent

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Gijs Boink, Nationaal Archief,
Verzameling Kaarten en Tekeningen,
Postbus 90520, 2509 LM Den Haag,
e-mail: gijs.boink@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Tentoonstelling 'De grote atlas van Ferraris' tot 10 oktober 2009 te Brussel

De beroemde 275-bladige manuscript-kaart van de Oostenrijkse Nederlanden, vervaardigd onder supervisie van Joseph Jean François, graaf Ferraris (1726-1814), is onlangs onder de titel 'De grote atlas van Ferraris - de eerste atlas van België' in facsimile verschenen. Om deze uitgave luister bij te zetten organiseert de Koninklijke Bibliotheek van België tot 10 oktober 2009 een tentoonstelling over de geschiedenis van de totstandkoming van deze eerste topografische kaart van het

huidige Belgische grondgebied. Nadere informatie over de tentoonstelling vindt u op http://www.kbr.be/actualites/expos/dossiers/ferraris/ferraris_nl.html. De kaarten zijn digitaal te bekijken via http://www.kbr.be/collections/cart_plan/ferraris/ferraris_nl.html. Op de website van het Nationaal Geografisch Instituut van België is meer informatie over de facsimile-uitgave te vinden: <http://www.ngi.be/>

8^e Paris Map-fair

Op zaterdag 7 november 2009 vindt in het Hotel Ambassador aan de Boulevard Hausmann te Parijs de achtste Paris Map-fair. 35 internationaal gerenommeerde handelshuizen uit Frankrijk, Nederland, België, Duitsland, de VS, Spanje, Oostenrijk en Italië zullen hier duizenden kaarten, atlassen, boeken en globes aanbieden. Meer informatie vindt u op: <http://www.map-fair.com/>

Ieper en de Ieperboog: detail van blad 11 van de Ferrariskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, 1777.

'Maps and Society': lezingen aan het Warburg Institute te Londen

Programma tot medio 2010

Als vanouds wordt in de komende periode een serie lezingen op het gebied van de geschiedenis van de kartografie georganiseerd door Tony Campbell (voorheen Map Library, British Library), Catherine Delano Smith (Institute of Historical Research) en Alessandro Scafi (Warburg Institute). De bijeenkomsten zullen worden gehouden aan het Warburg Institute, University of London, Woburn Square, London WC1H 0AB vanaf 17.00 u.

Een ieder is ten zeerste welkom; na afloop wordt er voor een verfrissing gezorgd. Inlichtingen: info@tonycampbell.info (Tony Campbell) of +44 (0)20 8346 5112 (Catherine Delano Smith).

2009

5 november

Professor Richard Talbert (Department of History, University of North Carolina)
'The Artemidorus Papyrus and Its (ancient ?) Map of ... Where ... ?'

3 december

Dr Carla Lois (Universidad de Buenos Aires; Universidad Nacional de La Plata)
'Toponymic Landscapes: Ways of Seeing Patagonia in Early Argentinean Maps'

2010

21 januari

Alexander Johnson (Department of History, University of Exeter)
'Board of Trade and Its Cartographic Agenda in British North America, 1748-1782'

25 februari

Captain Michael Barritt, RN (Vice-President, Hakluyt Society)
'"Practical Men of Science": Operational Surveys in the French Revolutionary and Napoleonic Wars, and the Emergence of the RN Hydrographic Specialisation'

18 maart

Dr Alexander Kent (School of Geography, University of Southampton)
'Landscape or Bandscape? Exploring Cartographic Style in European Topographic Maps of the 20th Century'

15 april

Dr Adam Mosley (Department of History and Classics, University of Swansea)
'Cosmography and Cartography: Their Relationship Revisited'

29 april

Dr Chet van Duzer (onafhankelijk onderzoeker)
'Settling Disputes through Cartography in Fourteenth-Century Palma de Mallorca: The Map of the Siquia Aqueduct'

27 mei

Dr Sandra Sáenz-López Pérez (Ministerio de Ciencia e Innovación, Madrid)
'European Encounters with 'the Other' in Sixteenth-Century Cartography'

BIMCC conferentie op zaterdag 5 december

De Brusselse BIMCC organiseert zaterdag 5 december een conferentie met het thema 'Exploratory Cartography, from Heaven to Earth'.

Op het programma staan (vooralsnog onder voorbehoud) de volgende lezingen:

- introductie door Caroline en Paul de Candt
- Rob van Gent spreekt over de hemelkaarten van Cellarius
- Imre Demhardt behandelt de achttiende-eeuwse reizen van Alexander von Humboldt
- Wulf Bodenstein belicht lege plekken op negentiende-eeuwse kaarten van Afrika

Nadere informatie verschijnt te zijner tijd op <http://www.bimcc.org/bimcc-programme.htm>

18 december 2009: studiedag kartografie van de Zuiderzee te Enkhuizen

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie van Nederland houdt op vrijdag 18 december haar najaarsstudiedag in het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen. Het thema van deze dag is de kartografie van de Zuiderzee en de zeegaten Marsdiep en Vlietstroom, die gedurende vele eeuwen de belangrijkste toegangen vormden naar deze voormalige binnenzee.

De studiedag wordt georganiseerd naar aanleiding van het verschijnen van de Explokat-uitgave 'Spiegel van de Zuiderzee: geschiedenis en kartobibliografie van de Zuiderzee en het Hollands Waddengebied' in oktober van dit jaar.

In het Zuiderzeemuseum zal van december 2009 tot maart 2010 een tentoonstelling te zien zijn over de ontwikkeling van de kartografie van de Zuiderzee. Een bezoek aan deze tentoonstelling zal een onderdeel zijn van deze studiedag.

Oprichting stichting 'Waardevol Oud Papier' door Bubb Kuyper

Ter markering van haar 50ste veiling heeft Bubb Kuyper Veilingen BV besloten tot de oprichting van de stichting 'Waardevol Oud Papier'. De stichting heeft tot doel de financiële ondersteuning van de publicatie van oeuvre-catalogi van grafische kunstenaars, fotografen en tekenaars, van bibliografieën en van werken op het gebied van manuscripten, boekhistorie en kartografie. Ondersteuning van deze publicaties is van groot belang voor het bevorderen van kennis van ons

papieren erfgoed. De eerste donatie aan de stichting 'Waardevol Oud Papier' zal door Bubb Kuyper Veilingen worden gedaan en 1% van de veilingomzet van haar 50ste veiling bedragen. Bubb Kuyper Veilingen zal tevens zorgdragen voor de vitaliteit van de stichting door het benaderen van potentiële donateurs via haar netwerk binnen de particuliere en institutionele wereld. Voor meer informatie kunt u het veilinghuis benaderen via hun website: <http://www.bubbkuyper.com/>

50ste verjaardag van de ICA

Op 9 juni 1959 werd in het gebouw van de Eidgenössische Landestopographie in Bern de Internationale Kartografische Vereniging (ICA) opgericht, door vertegenwoordigers van België, Canada, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Spanje, de Verenigde Staten, Zweden en Zwitserland (Nederland werd hierbij vertegenwoordigd door Prof.dr.ir. C. Koeman en prof.dr. F.J. Ormelings Sr.). Om dat te herdenken werd op 9 en 10 juni 2009 een bijeenkomst gehouden voor zo'n 70 kartografische prominenten: vertegenwoordigers van de oprichtende landen (de twee oprichters die nog in leven zijn, Carl Mannerfelt en Rodolfo Nuñez de las Cuevas, waren niet meer in staat de bijeenkomst bij te wonen), van landen waar ICA congressen gehouden waren, van zusterverenigingen, oud-ICA-voorzitters en secretarissen, en vertegenwoordigers van een aantal geaffilieerde leden.

De Nederlandse vereniging die in deze oprichting participeerde was de in 1957 opgerichte Kartografische Sectie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, die zich in 1975 verzelfstandigde als Nederlandse Vereniging voor Kartografie. Haar rechtsopvolger, Geo-Informatie Nederland, was uitgenodigd om bij deze bijzondere bijeenkomst vertegenwoordigd te zijn, en had de kartografen Jan-Willem van Eck (voorzitter GIN) en Peter Hoogwerf (Kadaster) afgevaardigd.

Zo'n verjaardag biedt de mogelijkheid terug en vooruit te kijken, en dat werd ook gedaan: op de eerste dag kwamen de bijdragen van de ICA gedurende de eerste 50 jaar aan de orde en op de tweede dag keek men naar de toekomst: celebrating the future! Op de terugblikdag kwam de stichting van de ICA aan de orde, de rol van grootheden als Mannerfelt, Gigas en Imhof daarbij, en de manier waarop de kartografen in de jaren '90 de 'information society' waren binnengeloofd. Dat werd besloten door een door de Eidgenössische Landestopographie aangeboden receptie die overging in een geanimeerd diner met speeches in het casino, gelegen naast het parlement in Bern.

De tweede dag hield directeur Grünreich van het Duitse Bundesamt für Kartographie und Geodäsie een voordracht over de toekomst van de kartografie in de context

ICA- Voorzitter spreekt Bill Cartwright tijdens het diner (foto Laszlo Zentai)

van de ruimtelijke informatie-infrastructuur. Anne Ruas gaf een overzicht van het indrukwekkende kartografische onderzoeksprogramma dat loopt bij het IGN in Parijs, en Menno-Jan Kraak stelde de aanwezigen de onderzoeksagenda van de ICA voor, en de consequenties daarvan voor de activiteiten van de ICA-commissies. Daarna was er gelegenheid voor vier van de 22 ICA-commissies om hun plannen voor de toekomst te tonen: daarbij was er veel aandacht voor de historische commissies: Elri Liebenberg ontvouwde het programma voor de ICA Commissie voor de geschiedenis van de kartografie en Evangelos Livieratos deed hetzelfde met zijn Commissie voor de technische analyse van oude kaarten ten behoeve van ons erfgoed. Na de lunch gaf Vanessa Lawrence in haar voordracht

aan hoe men bij de Ordnance Survey de kartografie weer als essentiële factor ontdekt had, en in bijdragen van Amerikaanse en Finse collega's werd de rol van de kartografie voor de samenleving en de ruimtelijke informatievoorziening benadrukt. Ten slotte werd in een voordracht van de Zwitserse topografische dienst aangegeven hoe men ondanks de automatisering daar de grafische kwaliteit van de producten hoog heeft weten te houden.

Van de bijeenkomst zal een DVD met alle voordrachten worden aangemaakt; men heeft het hele verloop op video gezet zodat later iedereen van deze bijzonder geanimeerde en animerende bijeenkomst kennis kan nemen.

Ferjan Ormelings

Symposium Atlas Van der Hem - verre wereld in beeld

Op donderdag 16 april troffen professionals en liefhebbers uit de bibliotheek-, archief- en historisch-kartografische wereld elkaar in de aula van de Universiteit van Amsterdam. De afdeling Bijzondere Collecties van bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam organiseerde samen met de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw en Amsterdam Wereldboeken Stad het symposium *Atlas Van der Hem - Verre wereld in beeld*. Hoogtepunt werd gevormd

door de presentatie door uitgeverij HES & De Graaf van het eerste exemplaar van de monumentale achtdelige facsimile-uitgave van atlas Van der Hem.

Het symposium opende met een voordracht van Gary Schwartz, die in de jaren tachtig van de vorige eeuw voor het eerst het idee opperde om de atlas Van der Hem, welke in de jaren zeventig door Günter Schilder in de Oostenrijkse Nationalbibliothek herontdekt was, in facsimile uit te geven. Schwartz, destijds verbonden

aan uitgeverij SDU, verhaalde over de initiële plannen en de moeizame start van het project, en over de problemen die daarbij rezen. De uitgave zou onder andere in zwart-wit en op verkleind formaat worden uitgevoerd. Doordat het kunstfonds van SDU werd opgeheven, kwam het project echter nooit tot voltooiing. Schwartz vertelde dit altijd als een gemiste kans te hebben gevoeld. Hij beëindigde zijn voordracht echter met de mededeling dat hij blij is dat zijn pogingen tot het facsimileren van de atlas Van der Hem uiteindelijk niet vruchtbaar waren: "door de inspanningen van HES & De Graaf en drukkerij Den Ouden krijgt de wereld nu iets vele malen beters".

Na deze opening presenteerde uitgever Sebastiaan Hesselink de acht delen van de facsimileatlas, inclusief bijpassende ladenkast, aan mevr. C. Gehrels, wethouder Kunst en Cultuur van de gemeente Amsterdam en dr. K. van der Toorn, voorzitter van het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam. Zij namen namens Bijzonder Collecties de acht delige facsimile in ontvangst. Onder leiding van dagvoorzitter prof. dr. Henk van Nierop werd hierna een achttal voordrachten gehouden.

Eerste spreker was uitgever Sebastiaan Hesselink, die het verhaal opnam waar Gary Schwartz was geëindigd. Nadat SDU zich had teruggetrokken pakte uitgeverij Hes & De Graaf het project weer op. Een projectgroep werd opgericht, bestaande uit de inhoudelijk specialisten Günter Schilder en Peter van der Krogt, drukker Ron den Ouden, binder Gijs Wortel en de spreker zelf. Hesselink behandelde de ambitieuze uitgangspunten die voor de productie geformuleerd werden: facsimilering in kleur (inclusief het opgezette goud), op gelijk formaat als het origineel, van zowel van voor- als achterzijde van de bladen. Dit alles vanzelfsprekend op papier van de hoogst mogelijke ISO-certificering. De uitgever deelde mee te streven naar een volledige facsimilering: de vandaag gepresenteerde acht delen, die 'slechts' de niet-Europese delen van de originele atlas omvatten, moeten de eerste tranche vormen.

Hierna sprak dr. Roelof van Gelder over Laurens van der Hem, samensteller van de atlas, en diens verzameling. Van Gelder beschreef de sociale achtergrond van Van der Hem, zijn verzamelgedrag, en de manier waarop hij zijn verzameling liet

inbinden en inkleuren: over een periode van bijna 30 jaar voegde Van der Hem ongeveer 1800 kaarten en prenten aan zijn ongeveer 600 afbeeldingen tellende exemplaar van de Atlas Maior van Joan Blaeu toe. Pas na zijn dood werd de atlas in zijn huidige vorm (46 delen plus 4 supplementdelen) voltooid. Een aantal zaken is bijzonder aan de atlas Van der Hem: hij vormt een van de weinig intact gebleven zeventiende-eeuwse persoonlijke verzamelatlassen, bevat veel uniek (manuscript-)materiaal en de inkleuring (het zgn. 'afzetten') is van bijzonder hoog niveau. De inhoud geeft de voorkeuren van de samensteller goed weer: voornamelijk geografische en historische afbeeldingen zijn er in opgenomen.

Dr. Erlend de Groot verhaalde over het gebruik van de atlas Van der Hem. Hij toonde aan dat al tijdens Van der Hems leven geïnteresseerden als Pieter van Brederode en Cosimo III de Medici de weg naar huize Van der Hem wisten te vinden. De Groot betoogde daarnaast dat, ondanks de vele bezoekers, Van der Hems atlas niet erg invloedrijk is geweest: het meeste materiaal was inhoudelijk al snel gedateerd. De atlas is als kunsthistorisch monument echter wel van grote waarde.

Prof. dr. Benjamin Schmidt behandelde het belang van Van der Hems atlas in vergelijkend perspectief. Tegen de achtergrond van het door Pieter van der Aa in 1728 in druk uitgeven 66-delige *Galerie Agréable du Monde*, stelde Schmidt dat er eind zeventiende, begin achttiende eeuw een verschuiving plaatsvond van persoonlijke, unieke verzamelingen naar een eenvormige collectie die voor een groot publiek toegankelijk was. Er is wel sprake van een zekere continuïteit: de eenvormigheid in kleur en afmetingen van Van der Aa's werk is terug te voeren op Van der Hems atlas.

Dr. Peter van der Krogt gaf een bibliografische beschrijving van de atlas Van der Hem. Hij benadrukte dat met de in 2006 afgeronde zeventdelige catalogus de eerste echte inhoudslijst van de atlas Van der Hem is vervaardigd sinds de lijst die in 1730 voor de veiling van de atlas werd opgesteld. Nu de toegankelijkheid van het beeldmateriaal door de facsimile-editie wordt vereenvoudigd, kan het wetenschappelijk onderzoek pas echt beginnen.

Drs. Truusje Goedings had haar lezing toegespitst op Dirk Jansz. van Santen, die

als inkleurder tien jaar uitsluitend voor Van der Hem werkte. Van der Hem, die als bibliofoon het beste en het mooiste wilde verzamelen, vond in Van Santen een meester-inkleurder, door wiens arbeid de atlas een hoogtepunt in de zeventiende-eeuwse verluchtingskunst vormt.

Tijdens de pauzes was het voor het publiek mogelijk om zich op een informatiemarkt te laten voorlichten door enige specialisten, waaronder de binder, die aan de productie van de facsimile hadden bijgedragen.

Dr. Kees Zandvliet hield, geholpen door een keur van geprojecteerde beelden, een ingenieus geconstrueerd betoog waarin hij enerzijds de begrippen schoonheid en kennis in de zeventiende eeuw, en anderzijds het relatienetwerk van Van der Hem onder de loep nam. Ondanks het feit dat zijn verhaal naar eigen zeggen sterk speculatief was, schetste hij een zeer aannemelijk beeld van een Amsterdamse elite, die haar zoektocht naar kennis en schoonheid combineerde met tolerantie en vrijheid.

Dr. Maartje van Gelder nam de laatste voordracht voor haar rekening. Omdat een groot deel van het door Van der Hem verzamelde materiaal in de 'Appendix Africae' is opgenomen, kan Van der Hem een zekere fascinatie voor het Mediteraan gebied toegeschreven worden. Aan de hand van een aantal in de atlas voorkomende tekeningen schetste Van Gelder de relaties die in de zeventiende eeuw tussen de Republiek en Barbarije bestonden.

Samengevat vormde de presentatie en het symposium een bijzondere dag, waarop uit verschillende invalshoeken de atlas Van der Hem en het vervaardigen van de gepresenteerde facsimile behandeld werd. De hoofdrol was echter weggelegd voor de facsimile zelf: tijdens verschillende korte pauzes kon het publiek zelf in de kapitale delen bladeren. Ondanks de vele goede en boeiende voordrachten vormde juist het bekijken van het resultaat toch voor menig een het hoogtepunt van de dag. Hopelijk komt de wens van Sebastiaan Hesselink, de volledige facsimilering van de complete atlas Van der Hem, uit. Het voorproefje dat op 16 april werd gegeven smaakte naar meer. Veel meer.

Gijs Boink

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
 3582 BL Utrecht
 Telefoon (030) 2516010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlassen, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
 en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
 17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten
 van Graafschap Holland;
- Zeeland;
- Utrecht;
- overige provincies
 Nederland.

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
 4331 JV Middelburg
 telefoon
 0118 674141
 mobiel
 06 28146967
 e-mail
 mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
 donderdag
 10.00 - 21.00 uur
 vrijdag
 10.00 - 18.00 uur
 zaterdag
 10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
 Singel 315
 1012 WJ Amsterdam
 Geopend: zaterdag
 10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

In- en verkoop: **antiquarische
 boeken**

prenten

**decoratieve
 grafiek**

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken
 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
 Telefoon: 076 560 44 00
 Mobiel: 06 532 994 10
 E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.
Zie ook: <http://cartography.geo.uu.nl/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Bracke, W., J.L. Renteux & W. Bodenstein (ed.). 2009. *Formatting Europe - Mapping a Continent*. [Speciale uitgave van:] *Belgeo: Revue Belge de Géographie; Belgisch Tijdschrift voor Geografie* 2008, nr. 3-4 (publ. 2009). Bevat lezing gebouwen op de gelijknamige conferentie in Brussel, 16 november 2007 in het kader van de 21ste Europalia. Bevat de volgende artikelen:
- Wouter Bracke, 'Cartes d'Europe: quelques réflexions' (blz. 245-249).
- Jean-Charles Ducène, 'L'Europe dans la cartographie arabe médiévale' (blz. 251-267).
- H.A.M. van der Heijden, 'Gedrukte kaarten van Europa vóór Ortelius: Een toevoegsel' (blz. 269-285).
- Monique Pelletier, 'Quelle Europe pour les cartographes des XVIe et XVIIe siècles?' (blz. 287-306).
- Leena Miekkaavaara, 'Unknown Europe: The mapping of the Northern countries by Olaus Magnus in 1539' (blz. 307-324).
- Krystyna Szykula, 'Anthony Jenkinson's unique wall map of Russia (1562) and its influence on European cartography' (blz. 325-340).
- Rodney Shirley, 'Allegorical images of Europe in some atlas titlepages, frontispieces, and map cartouches' (blz. 341-354).
- Peter H. Meurer, 'Europa Regina: 16th century maps of Europe in the form of a queen' (blz. 355-369).
- Peter van der Krogt, 'Mapping the towns of Europe: The European towns in Braun & Hogenberg's Town Atlas, 1572-1617' (blz. 371-398).
- Bernard Jouret, 'Jean-Charles Houzeau and his relief map of Europe (1857) presented by contour lines' (blz. 399-412).
- Gilles Palsky, 'Connections and exchanges in European thematic cartography: The case of 19th century choropleth maps' (blz. 413-426).
- Adrian Seville, 'The geographical jeux de l'oie of Europe' (blz. 427-443).
- Roderick M. Barron, 'Bringing the map to life: European satirical maps 1845-1945' (blz. 445-464).
Breman, Gerrit & Piet Hofman. 2009. *De Hoge Veluwe in kaart gebracht*. Hoge Veluwereeks 6. [S.I.]: Vereniging Vrien-

den van de Hoge Veluwe. - ISBN 978-90-807875-6-8 - € 16,-.

Castro, K. [et al.]. 2008. 'Noninvasive and nondestructive NMR, Raman and XRF analysis of a Blaeu coloured map from the seventeenth century.' *Analytical and bio-analytical chemistry* 391 (2008) 1: 433.

Depuydt, Frans, & Joost Depuydt. 2009. 'America Meridionalis' op de vroegste Zuid-Nederlandse atlaskaarten', blz. 381-400, in Werner Thomas en Eddy Stols (red.), *Een wereld op papier: Zuid-Nederlandse boeken, prenten en kaarten in het Spaanse en Portugese wereldrijk (16de-18de eeuw)*. Leuven: Acco.

Egmond, Marco van. 2009. *Covens & Mortier: A Map Publishing House in Amsterdam, 1685-1866*. Utrechtse Historisch-Cartografische Studies; 8. Houten: HES & De Graaf. - 600 blz. ISBN 978-90-6194-220-7. Informatie: www.hesdegraaf.com

Ferraris. 2009. *De Grote Atlas van Ferraris = Le Grand Atlas de Ferraris*. Tielt: Lannoo (in samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek van België en het Nationaal Geografisch Instituut). - 608 blz. - EAN 9789020981384, € 129,-.

Fritzen, Peter, & Peter Meurer. 2008. Der 'Lutzenburgii typus' des Antwerpener Verlages Gerard de Jode: Ein Neufund und neue Erkenntnisse zur ältesten gedruckten Landkarte des Herzogtums Luxemburg. *Hémécht: Zeitschrift für Luxemburger Geschichte*, 2: 173-190.

Heyning, Katie. 2009. 'De Zelandia Illustrata als bron voor onderzoek'. *Zeeland: Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 18, 1 (2009): 5-9.

Hollestelle, Leo. 2009. 'De Zelandia Illustrata digitaal'. *Zeeland: Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 18, 1 (2009): 2-4.

Jansen, Frans. 2009. 'Kadastermuseum in Arnhem'. *Geo-Info* 6, 6 (2009): 176-177

Nelemans, Bert. 2009. 'Spoorzoeken in de VOC-archieven'. *Omslag. Bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut* 2009, 2: 10. - Betreft vestingplattegronden van versterkingen op Ceylon

Ortelius. 2009. *Ortelius' Spieghel der Werelt: Een facsimile voor Francine de Nave*. Uitgave van de Vereniging van Antwerpse Bibliotheek, Nieuwe reeks, 4. Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliotheek. - 3 delen. ISBN 978-9080885509. Bevat, behalve de facsimile, de volgende bijdragen:

Deel 1: Norbert Moermans, 'Francine de Nave: Een portret & Bibliografie. (64 blz.).
Deel 2: Dirk Imhof, 'Het drukken en de verspreiding van de eerste edities van de zakatlas van Ortelius / The Printing and Selling of the First Editions of Ortelius's Pocket Atlas' en Hubert Meeus, 'De Spieghel der Werelt als spiegel van Peeter Heyns / The Spieghel der Werelt as Mirror of Peeter Heyns' (80 blz.).

Deel 3: Facimile (256 blz. en 83 kaarten).

Rozing, Dick. 2009. *Gerrit Prop: De wereld in kaart gebracht*. Zutphen: Walburg Pers. - 320 blz. - ISBN 978-90-5730-639-6: € 29,50.

Uitterhoeve, Wilfried. 2009. *Cornelis Kraijenhoff 1758-1840: een loopbaan onder vijf regeervormen*. Nijmegen: Van-tilt. - 471 blz. ISBN: 978-94-6004013-9. - Ook verschenen als proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 2009.

Vogel-Wessels Boer, I.H. 2009. 'Totstandkoming en groei van een bijzondere historisch-topografische atlas'. *Zeeland: Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 18, 1: 10-18 [over de Zelandia Illustrata].

Vries, Dirk de. 2009. 'De Vlaamse veldtocht van 1604 op de nieuwkaarten in de Zelandia Illustrata'. *Zeeland: Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 18, 1 (2009): 19-27.

Werner, Jan. 2009. 'Het Blaeuglobetje van het KNAG'. *Geografie* 18, 6 (2009): 50-51.

Wladimiroff, Igor. 2008. *Nederlandse kaarten van Rusland 16e - 18e eeuw: catalogus bij de tentoonstelling in de voormalige Hollandse Kerk te Sint-Petersburg. 17 oktober - 17 november 2008*. Netherlands Russia Centre. Groningen.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

Cartographica Helvetica 40 (2009)

- Kretschmer, Ingrid, 'Die Österreichische Kongo-Expedition 1885-1887: Ziele und Kartenergebnisse' (blz. 3-16).
- Demhardt, Imre Josef, 'Paul Langhans und der Deutsche Kolonial-Atlas 1893-1897' (blz. 17-30).
- Lierz, Wolfgang, & Uwe Schwarz, 'Der Kölner Stadtplan des Johann Valentin Reinhardt 1751-1753 und seine Vorläufer vom 16. bis 18. Jahrhundert' (blz. 31-39).
- Lierz, Wolfgang, 'Historisches Archiv der Stadt Köln eingestürzt: Die Katastrophe und ihre reale und virtuelle Bewältigung' (blz. 40-41).
- Jong, Peter de, 'Der Vermesser Peter Hemmi [Chur 1789-1852] und sein Werk neu entdeckt' (blz. 43-47).

e-Perimtron 4,2 (2009)

On-line tijdschrift:

<http://www.e-perimtron.org>

- Chías, P., and T. Abad, 'GIS tools for comparing historical and contemporary landscapes through local maps series' (blz. 61-72).
- Henrie, Daniel, 'Ordnance Survey historic town plans of Scotland (1847-1895): Geo-referencing and web delivery with ArcIMS

and OpenLayers' (blz. 73-85).

- Monti, C., C. Achille, R. Brumana, S. Musumeci, D. Oreni, and M. Signori, 'Perspectives' on the 3-D analysis through the cadastral map series (XVIII - XX sec.) and the first geodetic large scale map of Milan realized by the 'Astronomi di Brera' (Astronomers of Brera): toward an advanced portal' (blz. 86-100).
- Pazarli, Maria, 'Mediterranean islands in Tabula Peutingeriana' (blz. 101-116).
- Tsorlini, Angeliki, 'Higher order systematic effect in Ptolemy's *Geographia* coordinate description of Iberia' (blz. 117-130).
- Fairbairn, David, 'Using *vedute* to source geospatial information: data flowline and accuracies' (blz. 131-139).
- Lovison-Golob, Lucia, 'Increasing Access to Historical Cartography through the Web: The Darfur Case' (blz. 140-143).

Imago Mundi 61,2 (2009)

- Weerdt, Hilde de, 'Maps and Memory: Readings of Cartography in Twelfth- and Thirteenth-Century Song China' (blz. 145-167).
- Else, Felicia M., 'Controlling the Waters of Granducal Florence: A New Look at Stefano Bonsignori's View of the City (1584)' (blz. 168-185).

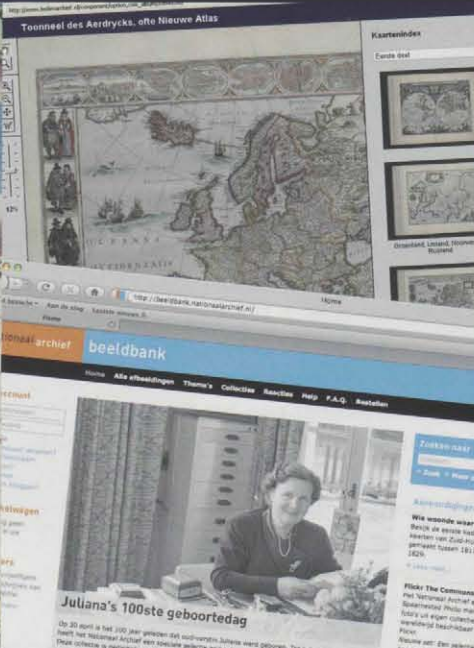
- Challis, David Milbank, & Andy Rush, 'The Railways of Britain: An Unstudied Map Corpus' (blz. 186-214).
- Pearson, Alistair W., & Michael Heffernan, 'The American Geographical Society's Map of Hispanic America: Million-Scale Mapping between the Wars' (blz. 215-243).
- Vorholt, Hanna, 'Touching the Tomb of Christ: Notes on a Twelfth Century Map of Jerusalem from Winchcombe, Gloucestershire' (blz. 244-255).
- Buisseret, David, 'The Cartographic Technique of Samuel de Champlain' (blz. 256-259).

The Portolan 75 (Fall 2009)

- Potter, Stephen R., 'Rethinking Captain John Smith's Map of Virginia' (blz. 9-16).
- Mullan, Anthony Páez, 'Jouhan de la Guilbaudière, his 'Buccaneer's Atlas', and the Beginnings of French Trade along the Pacific Coast of South America ca. 1700' (blz. 17-31).
- Johnson, Bert, 'Recommended Publications from the Personal Libraries of Washington Map Society Members' (blz. 32-42).
- Gökçöz, Turkey, 'Cartographic properties and current situation of the oldest picture map in Çatalhöyük' (blz. 43-49).

Voor een compleet traject

Publiceren website webwinkel e-learning Beheren dataentry EAD-editing Hosting
 duurzame digitale opslag database Digitaliseren schilderij foto boek kaart
 document bouwtekening fiche microfilm film Fotografie interieur object 3D-shot

www.pictura-im.nl

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
cartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29 mei
2009**

**Kijkdagen
21-23 mei**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Jansweg 39
2011 KM Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

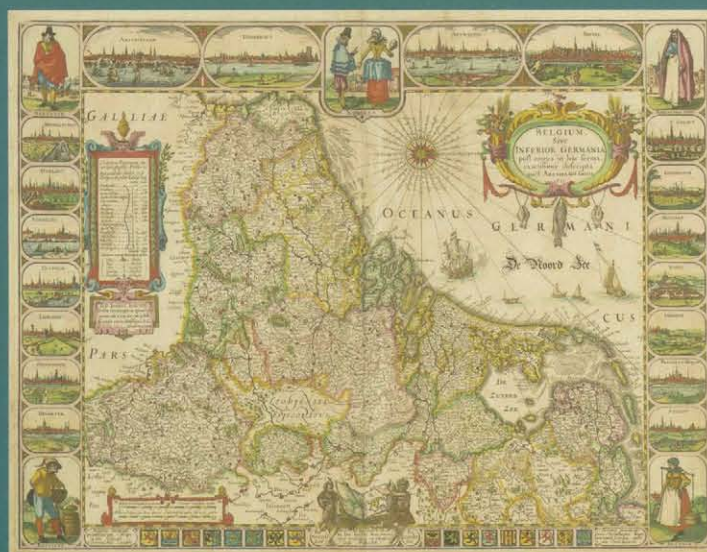
www.swaen.com
paulus@swaen.com

bel voor gratis taxatie telefoon ~~06-27508276~~
+1 727 6873298

antiquariaat
SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

29 AND 30
SEPTEMBER
2009

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Graaf van Burenstraat 12
7411 RW Deventer